

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda həyat sığortasının pensiya təminatı sistemində rolu”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Bayramzadə Samirə Qulu

BAKİ -2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d. dos Əhmədov Fəriz Saleh
_____ **imza**
“__” _____ 20__-ci il

“Azərbaycanda həyat sığortasının pensiya təminatı sistemində rolu”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı : 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”

Qrup: 20

Magistrant
Bayramzadə Samirə Qulu

_____ **imza**

Elmi rəhbər
h.ü.f.d., müə. Mustafa Abbasbəyli Aslan

_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., b.m. Hüseynova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ – 2019

The role of life insurance in Azerbaijan pension guarantee system

Abstract

Relevance of research: At present the intensively changing demand of life insurance in management of budget of insurance increases the role of life insurance, nowadays the simulation of life insurance bases on economic development of economy. Very serious work has been done in the Republic of Azerbaijan in recent years to create unbelievable idea for insurance and explain different approaches to different spheres of insurance.

Purpose and Objectives of the Research: The purpose of the research is to determine the direction of improving life insurance in Azerbaijan, improving its competitiveness, improving the management of life insurance. Used researches: Analysis, synthesis, summarization and integration of global insurance models, understanding importance of life insurance

Research Information: As a source of actual and quantitative information on studying, research, analysis and overall development of the problem on the topic, other relevant state organizations and international organizations, global insurance materials have been widely mentioned in the database.

Research restrictions: Requires broader practical information.

Result of research: Recovering a new method that ensure development in insurance sector and integration of new models have given great impetus to the social and economic development of the AR. This process, along with the development of the national pension and life insurance system, has created the necessary legal and administrative framework for its operation.

Scientific-practical significance of research: The main provisions and recommendations of the dissertation work are of interest to professionals in the life insurance sector.

Key words: life insurance, information, sector

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
DSMF	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
İEOÖ	İnkişaf etməkdə olan ölkələr
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
ÖPF	Özəl Pensiya Fondu
MBNP	Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	7
I Fəsil HƏYAT SIĞORTASININ MAHİYYƏTİ VƏ SIĞORTA	10
1.1.Həyat sığortası anlayışı və funksiyaları.....	10
1.2. Həyat sığortasının növləri.....	20
II Fəsil AZƏRBAYCANDA HƏYAT SIĞORTASININ İNKİŞAF	26
2.1. Azərbaycanda həyat sığortasının növləri.....	26
2.2. Həyat sığortasında Azərbaycan və dünya modelinin təhlili	33
III Fəsil AZƏRBAYCANDA HƏYAT SIĞORTASININ SOSİAL.....	45
3.1. Həyatın yığım sığortası – sosial müavinətin alternativ bir aləti kimi..	45
3.2. Özəl pensiya fondları və həyatın yığım sığortası	51
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	63
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	66
Cədvəllərin siyahısı	69
Şəkillərin siyahısı	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hazırkı dövrdə insanlar əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha yüksək risk altındadır. Bu risklərin aradan qaldırılmasının mümkünsüz olmasına baxmayaraq bədbəxt hadisələrin baş verməsi halında dəyəcək zərəri minimumlaşdırma imkanı insanlardan asılıdır. Bunun üçün insanlar həyatlarının müxtəlif sahələrində sığortanın müvafiq növlərindən istifadəyə ehtiyac duyurlar. Ölkəmizdə bu tələbatı qarşılayacaq kifayət qədər sığorta şirkətləri mövcuddur. Dissertasiya işində haqqında danışdığım həyat sığortası hazırda dünyada geniş yayılmış sığorta növlərindəndir. Həmçinin ölkəmizdə də son illər sığortanın bu növündən istifadə ildən ilə artaraq genişlənməkdədir. Azərbaycanda həyat sığortası sahəsində nəzərə çarpan artımlar 2012-ci ildən başlamışdır. Buna səbəb olaraq əhalinin həyat sığortası ilə əlaqədar daha düzgün məlumatlandırılmasını, nisbətən həyat sığorta şirkətlərinə inamın artmasını göstərə bilərik.

İnsanlar həyat sığortasına özlərinin və uşaqlarının gələcəkdə daha rahat yaşaması üçün investisiya kimi baxırlar. İstər hazırkı dövrdə, istərsə də gələcək dövrlərdə cəmiyyətin həyat sığortasına ehtiyacı olacaqdır və bu sahədə daim yeni tələblər, təkliflərin olması, uyğun olaraq yeni qanunların qəbul edilməsi də mütləqdir. Çünki, hər bir ölkənin məqsədi cəmiyyətinin daha sağlam, güvənə biləcəyi, gələcəyinə dair ciddi narahatlıqları olmayan bir şəraitdə yaşamasını təmin etməkdən ibarət olmalıdır.

Dünya təcrübəsindən görürük ki, özəl fondlar vasitəsilə yaradılan sığorta sistemi əmtəə və xidmət istehsalçılarının, vətəndaşların sosial təminatının, dövlətin iqtisadi mənafeələrinin təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin edir.

Bildirmək istərdim ki, bütün dövrlərdə sığorta sistemi ilə cəlb edilən maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac mövcuddur. Belə ki, qeyd edilən maliyyə vəsaitlərinin kredit resursu, iqtisadiyyata investisiya kimi istifadə edilməsinin çox böyük əhəmiyyəti var. Bazar iqtisadiyyatında sığortanın bir funksiyası zərərlərin minimallaşdırılması ilə bağlıdırsa, digər funksiyası isə cəlb olunan vəsaitlərin iqtisadiyyatda kredit resursu və ya investisiya kimi istifadə olunmasıdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Həyat sığortasının mövcudluğu ilə bağlı ilk məlumatlar Qədim Romadan başlanır. Lakin həmin dövrdəki həyat sığortası ilə müasir dövrdəki sığorta fərqlənir. Müasir dövrdə ilk həyat sığortası şirkəti olan “Amicable Society” 1706-cı ildə William Talbot və Sir Thomas Allen tərəfindən Londonda təsis edilmişdir. Digər ölkələrdə həyat sığortasının geniş araşdırılmasına baxmayaraq ölkəmizdə bu sahədə aparılan tədqiqat sayısı azdır. Tədqiqat aparılarkən B.A. Xankişiyev, P.N.Abdullayev, N.N.Xudiyev, A.M.Kərimov, M.Yolçuyevin əsərlərindən, həmçinin türk ədəbiyyatından Ayşe Gül Bölükbaşı, E.Baturalp Pamukçu, Özgür Akpınar, Olgun Küntay kimi dəyərli şəxslərin əsərlərindən daha əvvəl tədqiqat aparmış şəxslərin işlərindən, məqalələrdən və statistik göstəricilərdən istifadə etməklə ölkəmizdəki və dünyadakı vəziyyətlərə ümumi baxış keçirilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ölkəmizdə sığorta bazarını tədqiq edib mövcud problemləri öyrənərək həll yolları irəli sürməkdir. Daha dəqiq desək aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- Azərbaycan və dünya sığorta bazarlarında həyat sığortasının yeri və rolunun təhlili;
- Əhəlinin həyat sığortasına münasibəti;
- Azərbaycan və dünyada həyat sığortasının müqayisəli təhlili;
- Ölkəmizdə həyat sığortası ilə əlaqəli problemlərin tədqiqi;
- Mövcud problemlərin həlli yollarının araşdırılması və tövsiyələr irəli sürülməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Aparılan tədqiqat işinin tədqiqat obyektini ümumilikdə dünyada və ölkəmizdə mövcud olan sığorta bazarları və pensiya təminatı sistemi, predmetini isə həyat sığortası, onun yaranması, pensiya sistemində rolu, ona təsir mexanizmləri təşkil etmişdir. İnformasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından, mövcud

qanunlardan, yerli və xarici əsərlərdən, gündəlik mətbuat materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatda istifadə olunan metodlar. Tədqiqat prosesində sistemli və müqayisəli təhlil, qruplaşdırma, analitik və analitik olmayan tədqiqat metodlarının bəzi növlərindən istifadə edilmişdir. Bunlardan məlumatların analizi, məzmun analizi, hadisənin öyrənilməsi metodları göstərə bilərik.

Tədqiqatın informasiya bazası. İnformasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından, mövcud qanunlardan, yerli və xarici ədəbiyyatlardan, gündəlik mətbuat materiallarından, statistik mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində əldə edilən elmi-praktiki nəticələr. Aparılan tədqiqat sonunda əldə edilən nəticə ondan ibarətdir ki, dünya təcrübəsindən bildiyimiz qədər həyat sığortasının istər iqtisadi, istərsə də sosial sektorlara təsiri mütləqdir. Ölkə iqtisadiyyatında maliyyə resurslarının artmasını təmin etməklə yanaşı, əhalinin rifah səviyyəsinin artmasına da öz təsirini göstərir.

Nəticələrin elmi praktiki əhəmiyyəti. Əldə olunan nəticələr əsasında ölkədə sığorta bazarının, xüsusilə həyat sığortası bazarının inkişafını təmin etmək, bazarda rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq, idarəetmə sistemini düzgün şəkildə təşkil etmək üçün tədbirlər görülməsi, qərarlar qəbul olunması vacibdir. Bunun hesabına ölkədə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, güclü iqtisadiyyatın qurulmasına nail olmaq mümkündür

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, səkkiz paraqraf, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir.

I Fəsil HƏYAT SİĞORTASININ MAHİYYƏTİ VƏ SİĞORTA SİSTEMİNDƏ ROLU

1.1.Həyat sığortası anlayışı və funksiyaları

“Sığorta - iqtisadi fəaliyyətin xüsusi növü olub, ixtisaslaşmış təşkilatlar tərəfindən (sığortaçı) sığorta iştirakçılarının (sığorta etdirən və olunanlar) iqtisadi maraqlarına dəyər biləcək zərərlər üzrə risklərin yenidən bölgüsünü xarakterizə edir.” (Xudiyev N.N, 2003, s. 7)

Sığorta sığortalını qorumaq üçün verilmiş bir zəmanət və ya xidmət olaraq qəbul edilə bilər. Sığortanın sığortalını qorumaqda məqsədi onu maliyyə itkilərindən qorumaqdır.

Sığorta riskin reallaşdığı zaman sığortalanan şəxsləri yaranan iqtisadi zərərin mənfi təsirlərindən qorumaq məqsədilə riskin idarə edilməsidir. Aktuar sığortaçı tərəfindən idarə olunacaq riskin keyfiyyət və kəmiyyətini ölçərək hər bir risk növünün tezliyini, xüsusiyyətini və hadisələrlə bağlı şəxslərin məruz qaldıqları maliyyə itkisini başa düşməyə çalışır. Baş verə biləcək zərərlərin təsirini azaltmaq üçün riskləri qruplaşdırırlar. Təsadüfən meydana gələn zərərlər sığortaçı tərəfindən ödənilir.

Keçmiş zamanlara nəzər yetirsək görürük ki, sığorta fəaliyyətinə uzun zaman əvvəl başlanılmış və risklərin paylanması həyata keçirən təşkilatlar olmuşdur. Lakin, xüsusilə ehtimal hesablamalarının inkişaf etdirilməsindən sonra, yəni XVIII əsrdən bəri sığorta şirkətləri riski idarə edə bilən bir orqan kimi insanların həyatlarına daxil olmuşdur.

Ehtimal hesablamalarının və aktuarinin təkmilləşməsi ilə Böyük Ədədlər Qanunu fəal surətdə istifadə olunmuş; sistemin qanuni quruluşu təkmilləşdirilmiş; prinsiplər təyin edilərək qanunlarla və cəmiyyətin dəyərləri ilə uyğunlaşdırılmış; sığortalı və sığortaçı arasındakı münasibətlər ancaq qanuni cəhətdən mənə ifadə edən bir müqavilə ilə təyin ediləndə etibarlı olmuş; sığorta şirkətləri artan tələblə bağlı olaraq bir maliyyə qurumu kimi mahiyyət qazanmışdır. Bütün bu sahələrdə baş vermiş inkişaf sığortanın geniş

yayılmasına şərait yaratmış, bu isə onu insanlar üçün imtina edilə bilməyən bir vəziyyətə gətirmişdir.

Risk idarə etmə növü olaraq beynəlxalq səviyyədə fəaliyyət göstərən bu qurum vaxt keçdikcə zərərləri ödəmək məqsədi ilə təsis etdiyi fondlarla iqtisadi orqanların diqqətini cəlb etmişdir. Sığorta fəaliyyətləri zamanı məcburi olaraq təsis edilən bu fondlara görə sığorta qurumları da struktur dəyişikliklərinə məruz qalmış və inkişaf etmiş və maliyyə qurumu kimi tanınmışdır. Əvvəlki illərdə sığortanın daha çox riskin idarə edilməsi funksiyası nəzərə çarpmasına baxmayaraq hazırda iqtisadi funksiyası ilə daha çox önəm kəsb edir.

Bütün bu göstərilənləri nəzərə alaraq sığorta anlayışını 3 istiqamətdə başa düşmək olar.

- Risk idarə etmə növü kimi sığorta
- Əqd (müqavilə) kimi sığorta
- Maliyyə qurumu kimi sığorta

Digər bazarlarda olduğu kimi sığorta bazarında da satılan məhsullar sığorta xidməti adlanır. Adi əmtəə bazarlarında satışa çıxarılan əmtəələrin keyfiyyəti, xarakterik xüsusiyyətləri istehlakçı tərəfindən təhlil edildiyi halda sığorta xidmətinin bu cür xüsusiyyətləri yoxdur yəni, istehlakçı sığorta xidmətinə toxuna, onu iyləyə və ya dada bilməz.

Daha sadə formada desək, sığorta bazarında məhsulun satılması, yəni sığorta edilməsi zamanı sığortaçı şirkət sadəcə müəyyən mülahizələri satır. Bu o deməkdir ki, sığorta etdirənin həyatı, sağlamlığı və ya əmlakı ilə bağlı zərər çəkərsə, yəni sığorta polisinə uyğun hər hansı sığorta hadisəsi baş verərsə, o zaman sığortaçı vəd etdiyi sığorta xidmətini sığorta polisində göstərilən şərtlərlə sığorta olunana dəymiş zərəərə görə müəyyən edilmiş məbləği ona verməlidir.

Sığorta xidmətinin növündən asılı olmayaraq sığorta xidməti aşağıdakı tərkib hissələrindən təşkil olunmuşdur:

- Sığorta məbləği

- Sığorta təminatı
- Tətbiq olunan tariflər
- Tətbiq edilən risklər

“Sığorta məbləği – sığortalanmış risklər üzrə sığortaçının öhdəliyinin icbari sığorta üzrə icbari sığorta qanunları ilə, könüllü sığorta üzrə sığorta müqaviləsi ilə müəyyənləşdirilmiş məbləğlə ifadə olunan son həddi” (Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 25 dekabr tarixli Qanunu, maddə 1.1.15)

“Sığorta təminatı (eng.–insurance cover)– sığortalanmış halların faktiki baş verməsi zamanı sığortalı üçün təminat verilmiş pul məbləğidi.” (Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiasiyasının “Sığorta Terminləri lüğəti” ,2005, səh. 20)

“Tətbiq olunan tariflər - icbari sığorta müqaviləsi üzrə sığorta haqqının hesablanması üçün bu Qanuna uyğun olaraq müəyyən olunan əmək haqqı fonduna tətbiq olunan faiz dərəcəsi”(İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il 11 may tarixli Qanunu, maddə 2.0.17)

Sığorta tariflərinin hesablanması üçün riyazi-iqtisadi üsullar sistemi olan aktuar hesablamalarından istifadə olunur. Aktuar hesablaşmalar dedikdə, sığorta hadisələrinin statistikalarının təhlilinə, sığorta məbləğlərinin ödənməsinin kəmiyyət göstəricilərinə və bütün bunların qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan hesablama növü başa düşülür.

Aktuari – sığorta sahəsində qəbul olunmuş qaydalara, kapitalla, maliyyə, demoqrafik və digər sektorlara aid nəzəri və statistik informasiyalar əsasında sığorta tariflərini hesablayan və bunların şərtlərini hazırlayan bir şəxsdir. Bütün bu işlərin görülməsi zamanı mənfəət və ehtiyat vəsaitlərinin yaranmasının əhəmiyyəti nəzərdən qaçmamalıdır.

Sığorta sahələri də risk növlərinin artması ilə əlaqədar olaraq öz çeşidliliyini artırmışdır. Dünya üzrə sığorta bazarı həyat və qeyri-həyat sığortası olmaqla iki böyük sahədən ibarətdir. Qeyri-həyat sığortaları daha çox maddi əmtəələrlə bağlıdır. Sığorta şirkətləri tərəfindən zərərə uğrandığı zaman sığorta baxımından meydana gələn zərəri kompensasiya etmək imkanı hər

zaman mövcuddur. Ancaq, həyat sığortalarında ölən və ya əlil qalan şəxsin zərərini heç bir sığorta şirkətinin qarşılaya bilmək gücü yoxdur. Sığorta şirkətləri bu vəziyyətlərdə müqavilədə yazılı olan məbləği ödəyərək götürdüyü riski təmin etmiş olur.

Həyat sığortası anlayışını geniş və dar mənada iki fərqli formada təsvir etmək olar:

❖ Geniş mənada həyat sığortası. Fərdlərin həyatları ilə bağlı maliyyə risklərinin həmin fərdlərdən təşkil olunmuş bir qrupa həvalə edilməsini və həyat ilə bağlı əvvəlcədən təxmin edilməyən maliyyə itkilərinin ödəmə bilməsi məqsədi ilə bir fond yığımı təmin edən sosial bir alətdir.

❖ Dar mənada həyat sığortası. Bir tərəfin (sığorta etdirən) digər tərəfə (sığortaçı) əvvəlcədən müəyyən olunmuş məbləğ (sığorta haqqı) ödəməsi və əvəzində sığortalının müqavilədə qeyd olunan müddətdə ölməsi və ya əvvəlcədən müəyyən edilən bir tarixə qədər sağ qalması halında sığortaçının müəyyən miqdarda pulu ödəmək üçün imzalanmış bir müqavilədir.

Həyat sığorta polisinin məqsədi insanları müəyyən riskli hadisələrdən qorumaqdır. Bu risk ünsürlərinin hansılar olduğuna Şəkil 1-də diqqət yetirək.

Şəkil 1. Həyat sığortasının əhatə etdiyi risk növləri

Mənbə: Murat Özbolat, Temel Sigortacılık, Ankara, 2011, s. 244-245

Dünyada geniş yayılmış, istər sosial, istərsə də iqtisadi cəhətdən insanların həyatlarına təsir edən sığorta sisteminin tarixinə nəzər yetirsək onun keçmiş dövrlərə dayandığını görərik. Belə ki, kommersiya sığortası ilə bağlı ilkin izlər 3000 il əvvəl, Babillərin dəniz dəniz ticarəti üzrə borc sistemindən istifadə etdikləri vaxta gedib çıxır. VII əsrdən başlayaraq İslam hüququnda qarşılıqlı yardımlaşmanın müxtəlif mexanizmləri mükəmməl sığorta ünsürlərini ortaya qoymuşdur. XVI əsrin sonlarına yaxın İngiltərədə dəniz gəmiçiliyinin sığortası təcrübəsi artıq təşəkkül tapmışdı. Britaniyada XVI əsrin sonu XVII əsrin ortalarında həyat sığortası və yanğından sığorta inkişaf etməyə başlamışdır. XIX əsrin ortalarından etibarən Sənaye İnqilabının təsiri ilə kənd təsərrüfatından sənaye əsaslı cəmiyyətə keçid prosesində böyük fabriklər tikilir, insanlar yeni şəhərlərə köçməyə başlayır, sənaye və ticrət inkişaf edirdi. Bütün bunlar yeni risklərin meydana çıxmasına səbəb oldu və nəticədə sığortanın yeni növlərinə tələbat artdı. (Sığorta bələdçisi, 2009)

Həyat sığortasının yaranması isə XVI əsrdən İngiltərədən başlamışdır. Belə ki, ilk həyat sığorta müqaviləsi 18 İyun 1583-cü il tarixində William Gibbons tərəfindən 12 aylıq müddət üçün imzalanmışdır. Bununla yanaşı, XVI və XVII əsrlərdə limit qoyulmuş dövr ərzində ölüm riskini əhatə edən həyat sığorta polisləri qısa müddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tacirlər və digər səyahətdə olan debitorlar üçün nəzərdə tutulmuş bu polislərin mövcudluğu ondan ibarətdir ki, borcların əvəzində təminat xarakteri daşıyırdı. XVII və XVIII əsrlərdə Qarşılıqlı Təminat Assosiasiyası şəxsin ölümü halında ödəniş olunması üçün yaradılmış fondlara yazılmaq üçün təşkil olunmuşdur. Ölüm halında ödənilən məbləğ fond üzvlərinin və ölümlərin sayından asılı olaraq dəyişməkdə idi. XVIII əsrin sonlarında müxtəlif yaşlardakı real ölüm nisbətləri İngiltərə həyat sığorta şirkətlərinin hər yaşda real riski aşkarlamalarına və beləliklə, həyat sığorta şirkətlərinin elmi qanunlar istiqamətində fəaliyyət göstərmələrinə imkan yaratmışdır.

Həyat sığortası aşağıda qeyd olunan ünsürlərdən ibarətdir:

- Sığortaçı – müəyyən bir məbləğ əvəzində, risk altında olan şəxsin (sığortalının) həyatında meydana gələ biləcək hadisələrlə bağlı bir məbləğ ödəməyi üzərinə götürən bir kommersiya təşkilatıdır.

- Sığorta etdirən – sığortaçı ilə sığorta müqaviləsi imzalayaraq sığortalının maliyyə təhlükəsizliyini təmin edən şəxsdir. Sığorta etdirən müqavilə hesabına yaranan sığorta haqqını ödəməyi öz öhdəsinə götürür. Sığorta etdirən şəxs öz həyatını və ya başqa birinin həyatını ölüm və ya yaşama ehtimallarına qarşı sığorta etdirə bilər.
- Sığortalı (risk altında olan şəxs) – həyat sığorta müqavilələrində risk altında olan şəxsdir. Başqa sözlə desək, sığortalı yaşama və ya ölmə ehtimalı olan şəxsdir. Sığortalı sığorta etdirən olmaqla yanaşı, üçüncü bir şəxs də ola bilər.
- Benefisiar – sığorta müqaviləsində tərəflərdən olmamasına baxmayaraq, xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanan, risk meydana gəldiyi zaman sığorta ödənişini tələb etmə hüququna malik şəxsdir. Benefisiar bir şəxs olduğu kimi, bir neçə şəxsdən də ibarət ola bilər.
- Risk. Həyat sığortasında risk yaşama və ya ölmə ehtimalıdır. Risk müqavilənin tərəflərinin iradəsindən kənar bir hadisədir. Sadəcə ölüm deyil, yaşamaq da həyat sığortasında risk kimi qiymətləndirilmişdir. Həyat sığortasının mahiyyəti və xüsusiyyəti təminatın növünə görə müqavilə ilə müəyyən olunur. Həyat sığortasında risk faktoru olan ölüm və ya müəyyən bir tarixə qədər yaşamaq sığortalıya məxsusdur.
- Sığorta haqqı – riskin meydana gəlməsi halında sığortaçının ödəməli olduğu məbləğin əsasını təşkil edən və sığorta etdirən tərəfindən birdəfəlik və ya aylıq ödənen puldur. Həyat sığortalarında üç növ sığorta haqqından danışıla bilər. Risk sığorta haqqı – ölüm və ya həyatda qalma ehtimalına bağlı təminatlarla, əlavə fərdi qəza, xəstəliklə əlaqəli yaranan əlillik, işsizlik, təhlükəli xəstəliklər və oxşar risklərə qarşı təminatların da verildiyi sığortalarda, sığortalının yaşına və riskə təsir edən digər məsələlərinə görə hesablanan sığorta haqqıdır. Yığım sığorta haqqı – həyat sığorta qrupunda investisiya

etmək məqsədilə alınan miqdar olub, risk sığorta haqqının hesabı ilə əlaqəli deyildir. Tarif sığorta haqqı – risk və ya yığım sığorta haqları ilə xərc payı və aləti komissiyasından yaranan məbləğdir

- Sığorta ödənişi – müqavilədə göstərilən riskin baş verməsi zamanı sığortaçı şirkətin ödəməli olduğu və sığorta polisində qeyd olunan məbləğdir. Sığorta olunan risk reallaşdıqda sığorta ödənişini tələb hüququ benefisiara aiddir. Bir neçə şəxs benefisiar olaraq payları müəyyənləşdirilmədən müqavilədə göstərilərsə, sığorta ödənişi bərabər şəkildə həyata keçirilir. Lakin, sığorta etdirən sığorta ödənişi almaq üçün sığortalını öldürərsə və ya bu hadisənin baş verməsinə şərik olarsa, sığortaçının ödənişdən imtina hüququ vardır. Eyni zamanda əgə benefisiar sığortalını öldürərsə və ya buna şərik olarsa, sadəcə benefisiar bu ödənişi almayacaq, varisləri alacaq.

Həyat sığortası sığorta olunmuş ailəyə gəlir gətirən şəxsin gözlənilməz ölümü halında yığımlarından əlavə ailəyə müəyyən bir məbləğ ödənməsini də təmin etməkdədir. Həyat sığortasının bu xüsusiyyəti digər maliyyə alətlərində mövcud deyildir. Həyat sığortaları kiçik yığımların həyata keçirilməsi, risk baş verdiyi halda toplu şəkildə pul ödənişi və vergi üstünlüyü kimi xüsusiyyətləri ilə digər maliyyə alətlərindən fərqlənir. Həyat sığortasını digər sığorta növlərindən fərqləndirən ən vacib ünsür qoruma və yığım funksiyalarına birlikdə sahib olmasıdır. Həyat və qeyri-həyat sığortaları arasındakı bəzi əsas fərqlər aşağıdakılardır:

- ❖ Qeyri-həyat sığortalarında sığorta etdirilən dəyərlə ödəniləcək məbləğ bir-birinə bərabər olmalıdır. Həyat sığortalarında isə belə bir bərabərlik qaydası yoxdur;
- ❖ Qeyri-həyat sığorta növlərində sadəcə risk ünsürü əsas məsələ olduğu halda, həyat sığortalarında eyni zamanda yığım ünsürü də mövcuddur;
- ❖ Qeyri-həyat sığortaları vergi və digər fondlara tabedir. Həyat sığortaları isə stimül məqsədli vergi üstünlüyünə sahibdir;

- ❖ Həyat sığorta növlərində müddət ən az on il üzrə olduğu halda, qeyri-həyat sığortalarında müddət bir gün olmaqla yanaşı, 1 ay, 6 ay ya da 12 ay ola bilər.

Bütün digər sahələrdə olduğu kimi həyat sığortasının mahiyyətini tam olaraq anlamaq üçün onun funksiyalarına nəzər yetirmək lazımdır. Bu funksiyalar ümumiyyətlə sığortanın maliyyənin tərkib hissəsi kimi xüsusiyyətlərini aşkarlamğa kömək edir. Həyat sığortasının funksiyaları aşağıda qeyd olunmuşdur:

Şəkil 2. Həyat sığortasının funksiyaları

Mənbə: B.X.Ataşov, Ə.Ə.Ələkbərov, N.N.Xudiyev, Sığorta işi, Bakı, s.16

Bu funksiyalar içərisində mühüm əhəmiyyət kəsb edən risk funksiyasıdır. Həyat sığortasının risk funksiyası dedikdə dəyərin pul formasının məbləği hər hansı sığorta hadisəsi baş verən zaman sığorta iştirakçıları arasında bölüşdürülməsi başa düşülür. Zərər hər zaman baş verə bilər və hətta hər təkrar yaşana bilər. Həyat sığortası qarşısında qoyulmuş məqsədlərlə əlaqəli şəkildə sığorta şirkətləri zərərçəkənlərin ailələrinə və ya özlərinə pul ödənişi həyata keçirməlidirlər. Bu vəziyyətdə fəaliyyətdə olan həyat sığorta riski funksiyasının yenidən bölgü münasibətlərini həyata keçirməsi zəruridir. Yenidən bölgü xüsusiyyəti həyat sığortasının mahiyyətini əks etdirməklə yanaşı, sığorta bazasında risk funksiyası həyata keçirilməsi zamanı mühüm roludur.

Həyat sığortasının xəbərdaredici funksiyasında mühüm cəhət kimi sığorta fondu resurslarının müəyyən bir hissəsinin riskin azaldılması tədbirlərini maliyyələşdirmək yönündə olmasıdır. Xəbərdaredici funksiya cəmiyyətə və

sığorta iştirakçılarına dəyəcək zərərlərin nəticələrini aradan qaldırmaq və ya zəiflətmək istiqamətində çağırışlar olmaqdadır.

Həyat sığortasının bir digər mühüm funksiyalarından biri isə yığım funksiyasıdır. Belə ki, bu funksiya səbəbi ilə sığorta maliyyə bazarlarında mühüm resursa çevrilmişdir. Sığorta ilə əlaqədar yüksək məbləğdə pul vəsaitlərinin yığını maliyyə siyasətinin sabitliyi istiqamətində əhəmiyyətli rola malikdir.

Sığortanın son və eyni zamanda mühüm funksiyalarından biri nəzarət funksiyasıdır. Nəzarət funksiyası əsasən sadaladığımız digər funksiyaların nəticəsində yaranır. Bu funksiya sığorta fondu vəsaitləri təşkil olunma və istifadəsi mövzuları ilə bağlı olduğu məlumdur. Həyat sığortası nəzarəti maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin bir tərkib hissəsi kimi qanunvericilik sənədlərinə uyğun şəkildə həyata keçirilir.

Sığortanın predmetindən asılı olaraq, həyat sığortası bölünür:

- Vəfat hallarının sığorta edilməsi. Bu zaman müqavilədə qeyd olunmuş sığorta məbləği sığortalının vəfatı halında ödənilir.
- Uzunmüddətli həyat sığortası isə birincinin əksi olaraq müqavilə bitdikdən sonra belə sığortalıya ödənilir.
- Qarışıq sığortalar isə birinci və ikinci halların birlikdə fəaliyyətidir.

“Həyat sığortasının inkişafı sığortaçıların yalnız ixtisaslaşmasına deyil, həm də aktuarlar institutunun yaranmasına və sığorta tariflərinin, sığorta ehtiyatlarının hesablanması, investisiya proqramının təhlili və proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar aktuar fəaliyyətin əsaslarının qanunvericiliklə müəyyən olunmasının dəqiqliyinə aparır” (B.A. Xankişiyev, 2006, s. 22)

Həyat sığortasının aşağıda qeyd olunan prinsipləri mövcuddur:

- Sığorta marağı. Bildiyimiz kimi əgər sığorta etdirən şəxsin sığorta olunacaq obyektə sığorta marağı yoxdursa sığorta müqaviləsi imzalana bilməz. Bu qayda eyni zamanda həyat sığortalarına da aid edilir. Sığorta etdirən hər hansı bir şəxsin həyatını sığorta etdirməsi üçün bu vəziyyətə maraqlı olmalıdır. Bu kimi fəaliyyətlər həyatın sığorta olunmasının spekulyativ xarakter daşmasına

səbəb olmuş və bunun ümumiyyətlə sığorta zəmanəti funksiyaları ilə bir münasibəti olmamışdır. Hazırki dövrdə sığortaya maraq sadəcə sığorta müqaviləsin bağlandığı dövrdən mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sığorta marağının mövcud olduğu şəxslərə aşağıdakılar aiddir:

- Sığorta etdirən fərd öz həyatı ilə;
- İşə götürən öz işçilərinin həyatları ilə;
- Həyat yoldaşları bir-birlərinin həyatı ilə;
- Valideyn olan şəxslər uşaqlarının həyatı ilə;
- Kreditor debitor olan şəxsin həyatı ilə.

- Sığortaçı şirkətin gəlirlərində iştirak etmək. Həyat sığortası fəaliyyəti ilə məşğul olan qurumlar bu növ sığortanın digərlərinə nisbətdə daha uzun müddətli olmasını hesab etmiş və müqavilənin digər tərəfi olan sığorta etdirəni gəlir əldə etmək üçün iştiraka cəlb etmişlər. Sığorta şirkətləri hər fəaliyyət ilinin sonunda aktiv və pasivlərin hesabatını həyata keçirirlər və gəlir əldə olunduğu zaman bu məbləğ sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş ödənişlərinə əlavə olunur. Bu əlavə olunan məbləğ bonus adlandırılır və bu bonuslar sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu və ya sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman ödənilir.

Qeyd olunmuş bonuslar 2 şəkildə fəaliyyət göstərir ki bunlar da aşağıdakılardır:

- Ödəniləcək sığorta məbləği üzərindən müəyyən olunmuş faiz formasında hesablanmış illik bonuslar;
- Bütün dövr ərzində sığorta polisinin təsirinin saxlanılması üçün olan marağın yüksəldilməsi istiqamətində sığortaçı şirkət tərəfindən köçürülən son bonusdur.

“Sığorta təşkilatlarının gəlirlərində iştirakla bağlı olan sığorta müqavilələri üzrə sığorta mükafatlarının gəliri, bu işdə iştirak etməyən müqavilələrin gəlirindən yüksəkdir. Bunlardan əlavə, hesablanmış bonuslardan illik sığorta mükafatlarının azaldılması sistemləri də fəaliyyət göstərir.” (Xudiyev N.N, 2003, s. 32)

1.2. Həyat sığortasının növləri

Həyat sığortaları – sığorta obyektı insanın həyatı olan, adətən uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş mənfəət və ya məbləğ sığortalarıdır. İlk dövrlərdə sığorta sığorta obyektı olan fərdin sığortalandığı müddət ərzində ölməsi halında sığorta polisindən yararlanan şəxs və ya şəxslər, ya da sığortalının rəsmi varislərinə toplu şəkildə pul ödənişləri məqsədilə təşkil edilən polislər, zaman keçdikcə əhalinin pensiya proqramlarına dəstək xüsusiyyətinə malik olmuş və investisiya istiqamətində istifadə olunmuşdur. Bu səbəblə həyat sığortalarını iki əsas başlıq altında araşdırma bilərik.

Riskin üstünlük təşkil etdiyi həyat sığortaları. Risk əsasında həyat sığortalarında sığorta müddəti (bu müddət adətən 1 ildir) ərzində sığortalının həyatını itirməsi vəziyyətində müəyyənləşdirilmiş təminat məbləği varislərə və ya sığorta polisində göstərilən benefisiara ödənilir. Bu başlıq altında verilən ikinci təminat sığortalının həyatını itirməsi ilə yanaşı əlil qaldıqda da zərər çəkəcəyi maddi itkilərə qarşı da təminatı həyata keçirən əlillik təminatıdır. Bu polislərlə xəstəlik və ya qəza nəticəsində yaranacaq daimi və ya müvəqqəti əlillik halında polisdə nəzərdə tutulan təminat ödənilməlidir.

Məcmu həyat sığortaları. Məcmu həyat sığortaları sığorta müddəti ən az 10 il olan uzunmüddətli sığortalardır. Həyatını itirmək, fərdi qəza və əlillik təminatları ilə yanaşı yığılan sığorta haqlarından risk haqqı, ümumi xərc və komissiya haqları çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ investisiyaya yönləndirilməlidir. Məcmu həyat sığortaları iki əsas zəmanət verir:

- Sığortanın polisinin qüvvədə olduğu müddətdə sığorta haqqı ödəyən sığortalının, sığorta müddəti bitmədən ölümü halında polisdə qeyd olunmuş təminat məbləğinə dividend əlavə olunaraq varislərinə və ya benefisiar kimi göstərilən şəxslərə ödənməlidir.

Ölüm riskindən başqa təminat verilmişdirsə, polis müddəti müəyyən məhdudiyyətlər daxilində sığortalıya ödənilir.

- Müqavilə müddəti ərzində təminat verilmiş hər hansı riskin reallaşması və 10 il sığorta haqqı ödədiyi halda müddət sonunda toplu şəkildə və ya gəlir ödəməsi formasında polisdən yararlanmaq mümkündür.

Həyat sığortaları eyni zamanda kredit yolu ilə daşınmaz əmlaklarında təminat kimi, uşaqların təhsillərini maliyyələşdirmək, investisiya aləti olaraq və fərdlərin digər ehtiyaclarına istiqamətlənən çox geniş istifadə sahəsinə malikdir. Həyat sığortası polisləri, əmlak sığortalarında olduğu kimi sığortalının zərər baş vermədən əvvəlki maliyyə vəziyyətinə gətirməyi məqsəd qoymuş təzminat müqaviləsi deyil, mənfəət və ya məbləğ polisidir. İnsan həyatının pul qarşılığı bina, gəmi və ya maşında olduğu kimi müəyyənləşdirilmədiyi üçün sığortalı öz həyatının dəyərini məqbul ölçülər olması şərti ilə özü, sığortaçı şirkətlə qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyənləşdirilən sığorta məbləğidir.

Müqvilənin imzalanma üsuluna görə həyat sığortaları fərdi sığortalar (fərdləri ayrılıqda əhatə edən) və qrup sığortaları (oxşar xüsusiyyətlərə malik birdən çox adama təminat verən) olmaqla iki yerə bölünür.

Birinci halda fiziki şəxs ilə bağlanır və onun əsas predmeti bir və ya bir neçə şəxsin həyatıdır. Qrup halında müqavilələr isə hüquqi şəxs tərəfindən imzalanır və fiziki şəxslərin müəyyən sayının risklərini təmin edir. Hüquqi şəxs və kollektivin üzvləri arasında yaranmış qarşılıqlı münasibətlər hüquqi əsaslara malikdir. Bir qayda olaraq belə müqavilələr müəssisənin inzibatçıları, təşkilatlar, assosiasiyalar və təşkilatın üzvləri tərəfindən imzalanır. Kollektiv müqavilələr əksər hallarda ölüm, bədbəxt hadisə, xəstəlik riskini təmin edir. (Xudiyev N.N, 2003, s. 35)

Həyat sığortası, sığortalının yaşlılıq halında özünün, öldüyü zaman isə geridə qalmış ailə üzvlərinin maliyyə cəhətdən çətin vəziyyətə düşmədən həyatlarını davam etdirmələrini təmin edən bir zamanətdir. Həyat sığortasında istər yaşlılıq halının təhlükəsizliyini təmin etmək, istərsə də sağ qalan ailə üzvlərini maliyyə cəhətdən çətin şəraitə düşməkdən qorumaq üçün olsun, gələcəyə edilmiş bir investisiyadır. Həyat sığortasını digər sığorta növlərindən

ayıran ən vacib ünsür “qoruma” və “investisiya” funksiyalarını birlikdə özündə cəmləşdirməsidir.

Eyni zamanda bu polis sığortalının seçmiş olduğu limitlər daxilində qəza nəticəsində meydana gələ biləcək məsrəfləri və işləmədiyi günlərin maddi zərərini də əhatə edir.

Sığorta polisi ilə sığortalıya verilən zəmanət qarşılığında sığortaçı sığorta etdirəndən bir məbləğ alır ki, bu da sığorta haqqı adlanır. Sadə sığorta növlərində sığorta haqqı risklə düz mütənasib şəkildə hesablanmışdır. Həyatın yaşam sığortasında isə risk haqqına əlavə olaraq yığım haqqı da hesablanır. Sığorta haqqı ortaqların zərərləri və idarəetmə xərclərini əhatə edəcək və sərmayə gəlirlərini təmin edəcək şəkildə hesablanmalıdır.

Həyat sığortaları texniki fərqlərinə görə bir çox siniflərə bölünə bilər. Biz daha ümumiləşdirilmiş şəkildə baxaq:

- Vəfata bağlı sığortalar
- İnvestisiyaya bağlı sığortalar
- Fərdi qəza sığortaları

Vəfata bağlı sığortalar. Sığortalının müəyyən bir zaman daxilində ölməsi halında müəyyən olunmuş şəxsə və ya əlil qalması halında özünə təzminat ödənməsi ilə əlaqədar sığortadır. Bir il və daha qısa müddətli sığorta polisi təşkil oluna bildiyi kimi 5-10 illik və ya razılıq əsasında müəyyənləşdirilmiş müddətlik yaradıla bilər. Kredit götürən, borcu bitənə qədər maliyyə qurumu tərəfindən ölümə bağlı həyat daxil olmaqla, bir çox riskə qarşı sığortalanmasını, borcun bitməsi ilə sığortalarının da bitməsi bu cür polislərə misal ola bilər.

Eyni zamanda, həyat boyu vəfat sığortaları kimi adlandırılan və sığortalının 20 il sığorta haqqı ödəməsi və bu zaman daxilində ölmədiyi halda, sığorta haqqı ödənişini kəsməsi və nə vaxt ölsə ailəsi və ya müəyyən edilmiş başqa bir şəxsin bu təzminatı alması üçün bir polis növü mövcuddur.

İnvestisiyaya bağlı sığortalar. Yığım sığortası kimi də adlandırılan bu cür polislər müxtəlif şəkildə təşkil edilməsinə baxmayaraq, əsas məqsəd

sığortalının ölümü halında müəyyən edilən təzminatı alması, ölmədiyi halda müəyyən aralıqlarla qənaət edərək yaratmış olduğu yığımını gəliri ilə birlikdə geri ala bilməsidir. Bunların növləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Həyatda qalma şərtlə sığortalar;
- Qarşılıqlı həyat sığortaları;
- Qarışıq sığortalar;
- Sabit ödəniş tarixi olan sığortalar;
- Azalan balanslı sığorta;
- Evlilik sığortası;
- İpoteka sığortası;
- Xarici valyuta üzərindən sığorta.

Fərdi qəza sığortaları. Şəxslərin normal ölüm halı istisna olmaqla, hər hansı bir səbəblə keçirdikləri qəza nəticəsində qarşılaşa biləcəkləri müalicə xərcləri, müvəqqəti və ya daimi əlillik və ya ölüm risklərinin ortaya çıxaracağı iqtisadi zərərləri qarşılamaq məqsədi ilə təşkil edilmiş bir polis növüdür. Fərdi qəza sığortaları ayrıca təşkil olunmaqla yanaşı, həyat sığortalarına əlavə olaraq da təşkil oluna bilər.

Təzminat məhdudiyyətini təyin etməkdə sığortalı sərbəstdir. Sığortalının istəyinə uyğun olaraq birdən çox da sığorta polisi yaradıla bilər. Həyat dəyərinin ölçüləbilməz olması səbəbilə, əksik və ya artıq sığorta, ikiqat sığorta anlayışları həyat sığortasında ağla gəlmir.

Həyatın sığorta olunma müqavilələrinin əsas növləri. Təcrübədə həyatın sığorta olunması bir-birindən fərqlənən polislərin 3 bazə növünə bölünür:

- *həyatın müəyyən müddətə sığorta olunması - həyatın müəyyən müddətə qədər sığorta olunması sığortaçı, sığorta olunmuş şəxsin ölümü zamanı sığorta müqaviləsinin əvəzinə müqavilədə ifadə olunmuş sığorta məbləğinin ödənilməsinə görə məsuliyyət daşıyır;*
- *həyatın ömürlük şəkildə sığorta olunması - sığorta olunmuş şəxsin bütün həyatı ərzində baş verən hadisələrin sığorta olunması. Sığortaçı, müqavilənin fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində sığorta olunmuş şəxsin ölümü zamanı, sığorta*

mükafatın əvəzinə müqavilədə ifadə olunmuş sığorta məbləğinin ödənilməsinə görə məsuliyyət daşıyır;

- *həyatın qanşiq şəkildə sığorta olunması - ölüm və müəyyən müddətə qədər yaşamaq hallarının sığorta olunması. Sığortaçı müqavilənin son müddətinə qədər və eləcə də müqavilənin təsir müddətinin bitməsinə qədər sığorta olunmuş və ya ölmüş şəxs qarşısında sığorta məbləğinin ödənilməsinə görə məsuliyyət daşıyır. (B.X.Ataşov, Ə.Ə.Ələkbərov, N.N.Xudiyev, 2018, ss. 90-91)*

Həyatın müddətli sığorta müqaviləsi. Bu həyat sığortasının ucuz və sadə növüdür. Müddətli həyat sığortası müəyyən bir dövrü əhatə edir. Bu adətən “şəffaf həyat sığortası” adlandırılır, çünki bu sığorta növü ailədə gəlir gətirən şəxsin vaxtından əvvəl öldüyü halda onun varislərini qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əgər sığortalı nəzərdə tutulmuş dövr ərzində ölsə, sığorta məbləğini benefisiar qəbul edir. Müddət olaraq əksərən 10, 20 və 30 illik ola bilər.

Dünya sığorta bazarında müddətli həyat sığortası özü də iki yerə ayrılır: sabit və dəyişkən. Belə ki, sabit müddətli sığorta zamanı qeyd olunan müddət ərzində sığortalı dəyişməz miqdarda sığorta haqqı ödəyir və ölüm baş verdiyi halda onun faydası heç vaxt azalmır. Dəyişkən müddətli həyat sığorta müqaviləsində verilən müddət ərzində həyat sığorta polisində iki haldan biri baş verir – ya sığorta haqqı artır, ya da sığorta məbləği azalır.

Müddətli həyat sığortasından fərqli olaraq daimi həyat sığortası bütün həyatını əhatə edir. Belə ki, bu sığorta növündən istifadə edən şəxs gələcəkdə təminat ala bilməmək və ya uşaqlarına miras qoyacaq heç bir vəsaitin olmaması qorxularını öz üzərindən atmış olur. Əhəlinin bu sığorta növünü seçməsinin digər bir səbəbi isə vergi güzəştlərinin və gələcəyə investisiya imkanlarının geniş olmasıdır. Bu sığorta növünün üstün cəhətləri ilə yanaşı mənfi cəhətləri də vardır. Daimi həyat sığortasının qiyməti müddətli sığortaya nisbətən daha yüksəkdir və onun polisini təsdiq etmək daha mürəkkəbdir.

Daimi və ya ömürlük həyat sığortasının isə üç əsas növü vardır. Bunlara bütün həyatın sığortası, universal və indeksləşdirilmiş universal həyat sığortaları aiddir.

Bütün həyatın sığortası (whole life insurance) - adından da göründüyü kimi əgər sığorta haqları ödənməyə davam edilərsə bütün həyatı əhatə edən bir sığorta növüdür. Bununla yanaşı ödənilən məbləğlər aşağı faizli hesablarda yığılır. Yığım məqsədi ilə həyat sığortası axtaran şəxslər üçün bu sığorta növü əvəzedilməzdir. Buradan əldə olunacaq vəsait yavaş tempdə artmaqdadır və sığortalının benefisiarları sığorta məbləğini əldə edəcəklər.

Universal həyat sığortası digər daimi həyat sığortalarından fərqlənir. İlk olaraq qeyd etmək istərdim ki, sığortalı sığorta haqqının məbləğinin nə qədərini ölümü ilə bağlı fonda və nə qədərini nağd pul hesabına köçürülməsinə qərar verə bilər. Eyni zamanda daha çox və ya daha az sığorta haqqı ödəyə bilər. Universal həyat sığortasını digər sığorta növlərindən fərqləndirən başqa əlamət isə onun sığorta polisinin yetkinlik dövrünün olmasıdır, bu isə adətən 95, 100 və ya 121 yaşlarına çatdıqda olur.

İndeksləşdirilmiş universal həyat sığortası universal həyat sığortasının bir növüdür. Bu sığorta növü sığorta polisinə kapital qoymaq üçün sahibkarı seçməyə icazə verir. Sığorta şirkəti bir və ya daha çox investisiya seçimləri təklif edir, hansı ki, məşhur indeksin (məs., S&P 500 və ya NASDAQ 100 kimi) böyümə sürətinə uyğunlaşdırmaq üçün yaradılmışdır. Bu o deməkdir ki, sığortalı nağd pulunun dəyərini sığorta bazarı haqqında çox məlumatı olmadan da daha sürətli artırma bilər.

II Fəsil AZƏRBAYCANDA HƏYAT SİĞORTASININ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

2.1. Azərbaycanca həyat sığortasının növləri

“Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən ölkəmizdə həyat sığortası aşağıdakı siniflərdən təşkil olunmuşdur:

- Həyatın ölüm anından sığortası;
- Həyatın yaşam sığortası;
- Əmək qabiliyyətinin sığortası;
- Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta;
- Annuitet;
- İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta.

Qeyd olunan sığorta sinifləri arasında yalnız istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta icbari sığorta növünə aid edilir.

Bu sığorta sinifləri də öz aralarında bir-birlərindən fərqlənirlər. Bu siniflər arasında fərqlərin yaranma səbəbi isə sığorta şirkətlərinin təklif etdiyi məhsullardır ki, bu da siniflərin daxilində növlərə bölünməsinə gətirib çıxarır.

Həyatın ölüm anından sığortası. Adından da görüldüyü kimi sığortalanan şəxs öldüyü zaman sığorta məbləği onun əvvəlcədən təyin etdiyi faydalanan şəxslərə ödənilir. Qeyd etmək lazımdır ki, həyatın ölüm anından sığortası müddətli və müddətsiz olmaqla iki forması mövcuddur.

Həyatın ölüm halından müddətli sığortası zamanı sığorta müqaviləsində qeyd olunan vaxta qədər sığortalının ölməsi halında məbləğ sığortalının təyin etdiyi şəxslərə ödənilməlidir. Əgər müəyyən olunmuş müddət ərzində sığortalı ölməzsə bu müqaviləyə xitam verilir və arzu edilərsə yenidən sığorta müqaviləsi imzalanır. Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, müqaviləyə xitam verilərkən sığortaçı tərəfindən sığortalıya heç bir ödəniş həyata keçirilmir.

Məlumdur ki, istənilən həyat sığorta müqaviləsi bağlanmazdan əvvəl sığortalının tibbi müayinədən keçməsi vacib şərtidir. Nəticədən asılı olaraq müqavilə şərtləri, sığortalının ödəyəcəyi sığorta haqqı və hətta müqavilənin bağlanıb-bağlanmayacağına qərar verilir. Sığortalının istəyindən asılı olaraq müqavilə müddəti başa çatdıqdan sonra eyni tariflərlə, amma tibbi müayinədən keçmədən müqavilənin müddətini uzada bilər. Lakin sığortaçı bu təklifi sığortalı müəyyən yaş həddinə (65 yaşa) çatana qədər etmişdir. Bu yaşdan sonra müqavilə yenilənməsi üçün mütləq şəkildə tibbi müayinə tələb edirlər.

Həmçinin, müqavilə şərtlərindən asılı olaraq avtomatik şəkildə sığortaçı tərəfindən 5 ildən bir və ya 10 ildən bir yenilənə bilər əgər sığortalı imtina etməzsə.

Həyatın ölüm halından müddətli sığortasının sığorta olunan şəxsə daha bir təklifi ondan ibarətdir ki, sabit sığorta məbləği şərti ilə bağlanmış müqavilə müddəti başa çatmamış, tibbi müayinədən keçmədən həyat sığortasına aid olan başqa bir sinfə keçə bilər. Yeni müqaviləyə əsasən sığorta haqqı müqavilə dəyişdirilən zaman sığortalının neçə yaşının olmasından asılı olaraq həmin sığorta növü üzrə normal sığorta haqqı məbləğinə bərabər olacaq.

Kredit və ya ipoteka müqaviləsi üzrə borcu olan və onu aybaay (və ya ilbəil) ödəyən şəxslər həmin kredit və ya ipotekanın qüvvədə olduğu müddətə bərabər müddətdə sığorta məbləğinin aybaay (və ya ilbəil) azalması şərti ilə həyat sığortası müqaviləsi bağlaya bilər. Bu elə bir şərtlə bağlanan müqavilədir ki, müqavilənin qüvvədə olduğu müddətin sonuna qədər sığorta hadisəsi baş vermirsə, sığorta məbləği sıfıra enir. Bu o deməkdir ki, artıq kredit və ya ipoteka müqaviləsi üzrə borc ödənildikcə, sığorta məbləği ona uyğun azalır. Bu cür müqavilənin bağlanmasında məqsəd, ipoteka və kredit müqaviləsi üzrə borc götürmüş şəxs müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə öldükdə, onun kreditorunun və ailə üzvlərinin pis vəziyyətdə qalmamasını təmin etməkdir.

Sığorta məbləği müntəzəm olaraq azalmasına baxmayaraq, sığorta haqqı sabit qalır. Əgər sığorta məbləğinin çox azalmasına qədər (məsələn müqavilənin qüvvəsinin sonuna 1-2 ay qalmış) sığorta haqqını ödəyib qurtarmaq istəyirsinizsə bu mümkündür. Məsələn, 25 illik bir sığorta müqaviləsi üzrə sığorta haqqını 20 ilə ödəyib qurtara bilərsiniz. Bu cür sığorta təminatı sabit məbləqli həyat sığortası təminatına nisbətən daha ucuzdur.

Həyatın ölüm halından müddətsiz sığortası. Müddət təyin olunan həyatın ölüm halından müddətli sığortasından fərqli olaraq heç bir müddət müəyyən edilməyən həyatın ölüm halından müddətsiz sığortası da mövcuddur. Sığortalı istənilən zaman dünyasını dəyişdikdə, onun varislərinə sığorta ödənişi verilir. Bu səbəbdən bu növ həyat sığortası müqaviləsi sadəcə investisiya vasitəsilə gəlir əldə etmək niyyətində olan şəxslər üçün deyil, ölümündən sonra öhdəliyindən olan şəxslərə maddi yardım təmin etmək istəyənlər üçün də səmərəlidir.

Həyatın yaşam sığortası. Həyatın yaşam sığortası həyat sığortasının mühüm siniflərindən biridir. Bu sinfin digərlərindən fərqi ondan ibarətdir ki, sığorta məbləği sığorta olunanın müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə istənilən vaxt öldüyü halla yanaşı, müqavilədə müəyyən edilmiş müddətə qədər yaşadığı halda da ödənilir.

Anlaşıldığı kimi həyatın yaşam sığortası elə bir həyat sığortası sinfidir ki, burada sığorta ödənişi hər bir halda ödənilir, bu səbəbdən daha sərfəlidir. Məsələn, şəxs azyaşlı övladının həyatını bu şərtlərlə sığorta etdirərsə, müəyyən yetkinlik yaşına çatdıqda onun təhsili və digər maddi təminatı üçün sığorta ödənişi ala bilər.

Bu sinif üzrə sığorta müqaviləsi bağlayan sığortalı müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə sabit sığorta haqları ödəyir. Nəzərə alsaq ki, bu sinifdə müəyyən tarix gəlib çatdıqda sığorta ödənişi hər bir halda və daha tez zamanda həyata keçiriləcək, sığorta haqları həyatın ölüm halından sığortasına nisbətən daha bahalı ola bilər. Müqavilədə müddət nə qədər qısa müəyyən

edilərsə, sığorta haqqı bir o qədər yüksək olur, çünki sığorta məbləği daha tez ödənilməlidir. Adətən bu cür müqavilələrin müddəti 10 ildən az olmur.

Həyatın yaşam sığortasında bir fərq də ondadır ki, hadisə baş vermədiyi zaman pul sığorta şirkətində qalmır 3 ildən sonar müştəriyə ödənilir. Sığorta haqqı isə hər ay müştərinin əmək haqqından tutulur.

Aylıq ödəniş nə qədər çox olsa sonda əldə ediləcək məbləğ bir o qədər də çox olur. Müqavilə minimum 3 illik bağlanır.

Həyatın yaşam sığortası bank əmanətliliyini oxşayır. Amma həyatın yaşam sığortasının bank əmanətlərindən iki əsas üstün cəhəti var. Birincisi həyatın yaşam sığortasına yönəldilən vəsait vergidən və sosial ödənişlərdən azaddır.

İkinci üstünlüyü isə odur ki, banka əmanət yatıran şəxs vəfat edərsə yalnız o günə qədər yatırdığı məbləğin ödənişini ala biləcək. Həyatın yaşam sığortasında isə müştəri hətta müqavilə bağladıqdan bir ay sonra vəfat etsə ona müqavilədəki ödəniş məbləği büsbütün vəfat edənin yaxınlarına ödənilir.

Əmək qabiliyyətinin sığortası. Ölüm halı istisna olmaqla hər hansı bir səbəblə fərdlərin keçirdikləri qəza halları ilə bağlı qarşılaşacaqları müalicə xərcləri, qalıcı və ya keçici əlillik və ya qəza səbəbi ilə ölüm risklərinin gətirəcəyi iqtisadi böhranları qarşılamaq məqsədilə həyata keçirilən bir sığorta sinfidir. Qeyd edilməlidir ki, həyat sığorta sinifləri arasında yalnız bu icbari sığortaya aiddir.

Sığorta şirkətləri isə öz siyasətlərinə uyğun olaraq maksimum təminat dəyəri ilə bağlı həddlər qoya bilər. Sığortalı istərsə bir neçə sığorta şirkətindən polis təşkil etdirərək bu riski daha yüksək maksimum təminat limitinə çatdıra bilər. Əlillik vəziyyətində onun dərəcəsi “Əlillərin sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanuna əsasən qiymətləndirilir və təzminat bu məbləğə uyğun ödənilir. Məsələn, qəzada iki gözünü də itirmiş şəxs I dərəcəli əlil sayılır və təzminatın tamamını əldə etmək haqqı qazanır.

Ancaq sığortalının sağ əlinin bir barmağını və ya sol əlinin, ayağının bütün və ya bir hissəsini, sağ qulağını itirməsi halında, bu orqanların şəxsin

peşəsinə, yəni həyata keçirdiyi işlərdə yerinə yetirdiyi funksiyalarından asılı olaraq zərəri və əlillik dərəcəsi müəyyən olunur. Bu əlillik dərəcəsi sığortalıya ödənəcək təminat məbləğini təyin etməkdə əsas rol oynayır.

Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta məhsulu haqqında ideya, dünya əhalisinin 70%-dən çox hissəsinin əziyyət çəkdiyi həyatı təhlükə törədən xəstəliklərin uğurla müalicəsinə dəstək olmaq məqsədi ilə düşünülmüşdür.

Həyatın Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta məhsulu üzrə təminat verilən xəstəliklər qrupuna aşağıdakılar daxildir:

- Xərçəng
- Miokard infarktı
- İnsult
- Terminal böyrək çatışmazlığı
- Tac arteriyaların cərrahi yolla müalicəsi
- Həyatı əhəmiyyətə malik orqanların köçürülməsi

Müasir tibb ilkin mərhələdə müəyyən olunmuş bu xəstəliklərin müayinə və müalicəsində yetərli uğur əldə etmişdir.

Lakin, sadalanan xəstəliklər nəticəsində müalicə xərclərinin ödənilməsi həmçinin xəstə olanın uzun müddət qazancını itirməsi labüddür. Bu sığorta növü sayəsində ciddi maliyyə problemlərinin qarşısını almaq və xəstəlikdən qurtulmaq üçün sərfəli imkan əldə etmək mümkündür.

Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta məhsulu- nə tibbi sığortanı əvəz edir, nə də ki, təkrarlayır. Eyni zamanda nəzərinizə çatdırmaq istərdik ki, sığorta hadisəsi baş verdiyi halda, sığortalıya ödənilmiş sığorta məbləğinin məhz hansı xərclər üzrə sərf edilməsi ilə bağlı heç bir hesabat tələb olunmur və sığorta müqaviləsi bağlamaq üçün sağlamlığı təsdiq edən əlavə sənədə ehtiyac yoxdur.

Annuitet – Sığorta şirkəti ilə bağlanmış, müəyyən vaxtdan etibarən, məsələn təqaüdə çıxandan sonra fiziki şəxsə müntəzəm olaraq pul məbləği almaq hüququ verən razılıq və ya müqavilədir. Ümumiyyətlə Annuitet istər periodik ödənilən məbləğin alınmasını, istərsə də onun ödənilməsini bildirir.

Məsələn, şəxs həyat sığortası müqaviləsi bağlayır və həmin müqavilə üzrə sığorta hadisəsi kimi onun 70 yaşına çatması və ya bu yaşa çatanadək ölümüm göstərilir. Bu müqavilədə sığorta ödənişinin verilməsi ayda 450 manat olmaqla, aylıq annuitet formasında müəyyən edilir. Beləliklə, bu halda sığorta olunan şəxs 70 yaşını qeyd etdikdən sonra, hər ay ölənədək sığortaçıdan 450 manat alacaqdır.

Bu sığorta növü ölkəmizdə demək olar ki, inkişaf etməyib. Annuitet sığorta zamanı sığortalı (yəni sığortalanan şəxs) sığortaçıya həyat sığortası ilə bağlı birdəfəlik və ya hissəli şəkildə məbləğ ödəyir və daha sonra sığortaçı mütəmadi olaraq sığortalıya ödənişlər edir. Bu ödənişlər (sığorta gəlirləri) sığortalanan şəxsə bir neçə il ərzində, hətta müddətsiz şəkildə, yəni sığortalı vəfat edəne qədər ödənilə bilər. Birdəfəlik sığorta məbləğin təqdim etmək üçün sığortalanmaq istəyən şəxs adətən toplanmış kapitaldan istifadə edir, məsələn təqaüdcü əmanətləri, həyatın yaşam sığortası və yığım həyat sığortası. Xarici təcrübədə təqaüdcülər bu sığorta növündən geniş istifadə edirlər.

Həmçinin belə müqavilələr işçilər, işəgötürən şirkət və sığorta şirkətləri arasında imzalan bilər, yəni işçinin əməkhaqqısında müvafiq sığorta haqları müntəzəm şəkildə tutulur və həmin işçi öz əmək qabiliyyətini itirərsə, ona sığorta ödənişi edilir. Annuitet sığortada ödənişlər birdəfəlik deyil, periodik və əksər hallarda aylıq olur. Sığorta şirkəti məbləği işəgötürən şirkətin hesabına keçirir və işçi hər ay keçmiş iş yerindən sığorta müavinəti alır. Əgər sığortalı vəfat edərsə, onda müavinətləri onun ailə üzvləri və ya varisləri əldə edir. Əgər vəfat edən şəxsin heç bir ailə üzvü yoxdursa, onda sığorta müavinətləri yalnız dəfn xərclərini qarşılamaq üçün ayrılır.

Müqavilədən, qanunvericilikdən və ölkədəki sığorta təcrübəsindən asılı olaraq, digər sığorta növlərində olduğu kimi bu sığorta növünün spesifik xüsusiyyətləri ola bilər. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta. Qeyd etdiyim kimi məcburi həyat sığortası növü olan tibbi sığorta adətən işçiləri işə qəbul edərkən hər bir işçini fəaliyyət prosesi zamanı hər hansı bədbəxt hadisələr nəticəsində xəstəliyə tutulması, əlil qalması və ya həyatını itirməsi nəticəsində dəyəcək

zərəri qaşılmaq üçün tətbiq edilməlidir. AR Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq işçi ilkin və vaxtaşırı tibbi müayinədən keçməlidir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən bədbəxt hadisə baş verməsi halında ödənəcək məbləğ sığortalının istəyindən asılı olaraq birdəfəlik və ya aylıq ödənişlər formasında ola bilər.

Ölkəmizdə haqqında danışdığımız icbari və könüllü həyat sığorta növləri üzrə tələbat ildən ilə artmaqda davam edir. Əldə edilmiş son dövrlərin statistik məlumatlarına əsasən deyə bilərik ki, ölkəmizdə həyat sığorta sahəsi yeni sahə olmasına baxmayaraq inkişaf etməkdədir. Aşağıdakı Cədvəl 1-də 2016 və 2017-ci illər üzrə həyat sığorta növlərinin miqdarı göstərilmişdir.

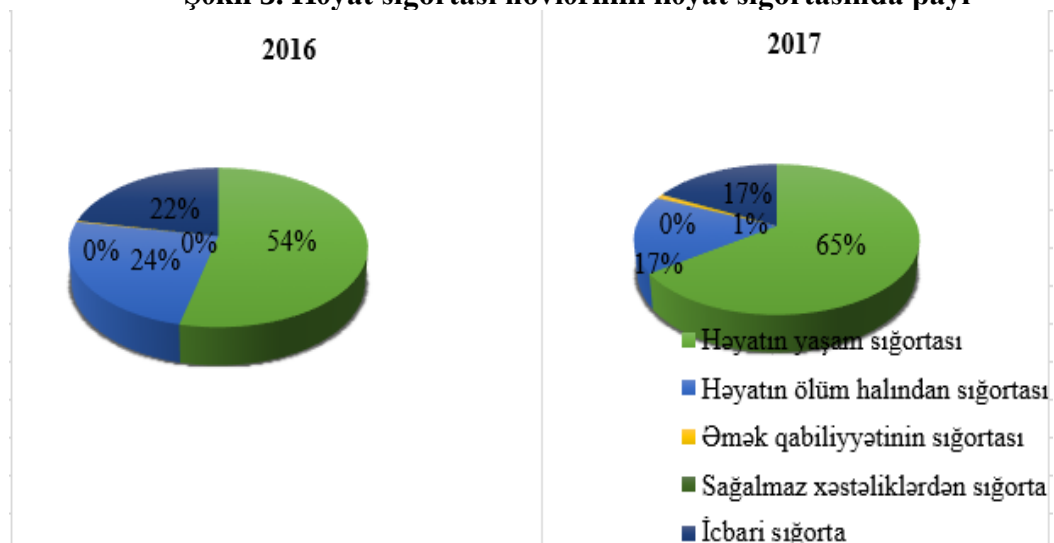
Cədvəl 1. Azərbaycanda həyat sığortası növlərinin həcmi (2016,2017)

Həyat sığortası növləri	2016	2017
Həyatın yaşam sığortası	74,443,227.37	108,588,613.30
Həyatın ölüm halından sığortası	33,806,024.41	27,849,590.49
Əmək qabiliyyətinin sığortası	333,436.46	1,637,252.14
Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta	45,673.93	105,795.83
İcbari sığorta	30,113,791.68	28,809,417.45

Mənbə: www.insure.az

Cədvəl 1-dən gördüyümüz həyat sığorta növləri üzrə cəlb edilmiş sığorta haqlarının həcmələrini daha aydın müqayisə edə bilmək üçün indi isə onların həyat sığortasındakı paylarının əks olunduğu Şəkil 4-ə diqqət yetirək.

Şəkil 3. Həyat sığortası növlərinin həyat sığortasında payı

Şəkil 4-dən də göründüyü kimi həyatın yaşam sığorta növü 2016 və 2017-ci illərdə müvafiq olaraq 54% və ya 74,4 mln və 65% və ya 108,6 mln olmaqla ən böyük paya malikdir. Digər nəzərə çarpan göstəricilər isə həyatın ölüm anından sığortası və istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığortasıdır. Belə ki, icbari sığorta 2016-cı ildə 22% və ya 30,1 mln olduğu halda, 2017-ci ildə 17,25%-ə və ya 28,8 mln-a enmişdir. Eynilə ölüm anından sığortasının da payı 24%-dən 16,68%-ə enmişdir. Bundan başqa əmək qabiliyyətinin sığortası və sağalmaz xəstəliklərdən sığorta növlərində də cüzi də olsa artım baş vermişdir.

Eyni zamanda qeyd etmək istərdim ki, həyat sığortasının yaranma tarixi ölkəmizdə yaxın dövrlərdə olmasına baxmayaraq, sığorta bazarında öz payını artırır. Belə ki, 2016-cı ildə 30% təşkil edirdisə, 2017-ci ildə bu 36% olmuşdur.

2.2. Həyat sığortasında Azərbaycan və dünya modelinin təhlili

Azərbaycanda yeni yaranmış sahə olan həyat sığortası özünəməxsus inkişaf yolu keçmiş və müəyyən inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Əsas inkişaf dövrü kimi son illəri göstərsək daha doğru olar, çünki əhalidə bu sektora maraq son dövrlərdə daha çox artmışdır. Ölkəmizdə orta yaş həddinin digər dünya ölkələri ilə müqayisədə çox da yüksək olmadığını nəzərə alsaq, bu sahənin ölkə üçün əhəmiyyətini görə bilərik. Elə bu məsələnin son illər ictimaiyyətə daha çox gətirilməsinin nəticəsidir ki, tələbat əvvəlki illərlə müqayisədə sürətlə artmışdır. Təbiidir ki, bu inkişaf ölkə üzrə baxıldıqda yüksəkdir, yəni həyat sığortasının qədim yaranma tarixinə malik olan ölkələrlə müqayisədə bu göstəricilər olduqca aşağıdır.

Məlumdur ki, Azərbaycanın sığorta tarixi çox uzun bir dövrü əhatə etmədiyindən təcrübə imkanları da zəif olmuşdur. Bu səbəbdən də ölkə olaraq sığorta sahəsində əsas görülməli tədbirlərdən biri də keçmiş tarixə malik və sahə üzrə yüksək inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən istifadə etmək,

onların inkişaf istiqamətlərini izləmək və ən əsası əldə olunan məlumatları təhlil edərək ölkə əhalisinin tələbinə uyğun həyat sığorta modeli yaradılmalıdır. Bunun nəticəsi olaraq isə ölkədə bu sahə üzrə davamlı inkişafa nail olmaq üçün düzgün strategiya seçilə bilər.

Bu sektor üzrə qabaqcıl ölkələrin təcrübələrini Azərbaycanda tətbiq etməzdən əvvəl təhlil etdiyimiz ölkələrdən fərqlənən bir neçə göstəriciləri nəzərə almaq lazımdır. Bunlardan ilki odur ki, ölkəmizdə daxili bazar inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə çox kiçikdir.

Eyni zamanda bu sahəyə olan tələb Böyük Britaniya və ABŞ kimi ölkələrdə olduğu qədər deyildir. İkinci mühüm məqam ondan ibarətdir ki, ölkədə bu sektorun inkişafı üçün tam azad mühit yoxdur və xarici şirkətlərin milli bazarı ələ almaq imkanları yüksəkdir. Digər tərəfdən sığorta sahəsində ixtisaslı kadrların azlığı maneələrdən biridir. Sektora yeni olması ilə əlaqədar ölkə əhalisinin, xüsusilə də regionlarda yaşayan əhalinin həyat sığortası ilə bağlı informasiyaları azdır. Buna görə də sığorta sahəsində dəyişiklik olduqda iqtisadi subyektlərin reaksiyası gözləniləndən uzun dövrü əhatə edəcəkdir. Bütün bunları nəzərə alaraq İEÖ təcrübələrinin ölkəmizə tətbiqi zamanı bu məsələlərə də diqqət yetirilməlidir.

Ümumiyyətlə, ölkədə həyat sığortasının tətbiqindən danışarkən, ilk olaraq, diqqət yetirilməli olan məsələ onun sosial xərc aspektidir. Ona görə ki həyat sığortasının ilk meydana çıxdığı dövrlərdə məhz sosial ehtiyacların qarşılınması üçün yaradılmışdır. Bu baxımdan ölkədə yaşlılıq həddinin aşağı olması, müharibə şəraiti olduğu üçün hərbiçilərdə ölüm hallarının tez-tez baş verməsi həyat sığortasının inkişafının əhəmiyyətini təsdiqləyir.

Digər vacib məsələ ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda ailələr üzrə götürdükdə gəlir yalnız bir şəxsin fəaliyyəti nəticəsində əldə olunur və bu da bu tip ailələrdə ailə başçısının başına gələcək hər hansı bədbəxt hadisə nəticəsində ailənin gəlirlərini itirmək ehtimalını göstərir. Qeyd olunan bütün amilləri nəzərə alaraq rahat bir şəkildə deyə bilərik ki, ölkəmizdə sosial xərclərin qarşılana bilməsi üçün həyat sığortası mühüm şərtidir və bunun

ictimaiyyətə təbliğ edilməsi və sığorta xidmətləri ilə təmin edilməsi qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir.

Həyat sığortası sahəsində uğurlu ölkələrin təcrübəsindən görə bilərik ki, dövlət bu sektorun inkişafına şərait yaradaraq sosial xərclərini azaltmağa nail olmuşdur. Bu isə ölkədə həm həyat sığortasının inkişafı, həm də sosial sahənin daha güclü fəaliyyət göstərməsi və əhəlinin rifah halının yüksək olması baxımından ölkə üçün faydalıdır. Dövlətin təklif etdiyi müavinət və yardımlardan fərqli olaraq sığorta şirkətlərinin əhaliyə təklif etdiyi sığorta məhsulları daha çox və müxtəlifdir.

Bu səbəbdən də Azərbaycanda dövlətin sosial xərclərini azaltmaq üçün həyat sığortasının inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həyat sığortasının inkişafı sadəcə sosial xərcləri azaltmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda yeni iş yerlərinin yaradılmasına, məşğulluğun təmin edilməsinə və ÜDM-də payının artmasına da xidmət etmiş olur. Ona görə də bu sektorun inkişafına dövlət dəstəyinin verilməsi ölkədə həm iqtisadi inkişafın təmin olunmasına, həm də sosial ehtiyacların ödənməsinə səbəb olacaqdır.

Həyat sığortası sahəsində dünyanın qabaqcıl ölkələrinin bu sahədə tətbiq etdiyi modelləri, təcrübəsini nəzərdən keçirdikdə həyat sığortasında tətbiq olunan imtiyazları da nəzər yetirmək vacib şərtlərdən biridir . Bu sahədə ən önəmli şəkildə diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də bu sektorun inkişafının ilkin mərhələlərində həyat sığortası sahəsində vergi güzəştlərinin, imtiyazların tətbiq olunmasıdır. Yəni bu sahənin inkişafının sosial və iqtisadi üstünlüklərini diqqətə almaqla ölkənin bu sektorun çiçəklənməsinə verə biləcəyi ən səmərəli təkan məhz imtiyazların, vergi güzəştlərinin geniş şəkildə tətbiq edilməsidir.

Vergi güzəştlərinin vaxtında, düzgün, səmərəli tətbiqi nəticəsində insanlar arasında həyat sığortasına olan inamın, meyilliyin artmasına, bu sahədə inkişafa gətirib çıxarır. Dünyanın bu sahədə hegomon ölkəsi sayılan Böyük Britaniyanın təcrübəsindən belə məlum olur ki, ilk dəfə olaraq bu sektorda vergi güzəştləri təqaüd alan əhali qrupları üçün həyat sığortasına olunan ödənişlərin şirkətləri tərəfindən vəsaitlərin ödənilməsinə tətbiq edilmişdir. Bunun əsas səbəbi ondan

ibarətdir ki, həmin ərəfədə əhalinin bu qrupunun sosial yönümlü sıxıntısının çox olması, daha çox maddi dəstəyə ehtiyacı olması idi.

Bu beynəlxalq təcrübə əsasında Azərbaycan Respublikasında da sığortalananların qruplaşdırılması zəruridir. Qruplaşmalar əsasən əhalinin həyat səviyyəsinə görə, çalışdığı yerlərə görə, yaş və ya cins kateqoriyalarına görə aparıla bilər. Qruplaşdırma əsasında həyat sığortası ödənişlərinə ehtiyacı daha çox olan insanların toplandığı həyat sığortası istiqamətinə güzəştlərin tətbiqi daha da effektiv olacaqdır.

Bununla belə nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, dövlətin sosial büdcə xərclərində də insanların maddi köməyə daha çox ehtiyacı olan hissəsinə ödənilən vəsaitlər daha artıq paya sahibdir. Beləliklə də vergiyə tətbiq olunan güzəştlər vasitəsilə həyat sığortasının ən çox vəsaitlə təchiz olunmaqda olan sahələrinin büdcədəki payını minimuma endirmək mümkündür. Belə olan hallarda tətbiq olunan vergi güzəştləri vergi daxilolmaları qismən azaltsa da, bu addım vasitəsilə həyat sığortasında insanların daha çoxunu cəlb etməklə sığorta şirkətlərinin inkişafına təkan verməklə onların ölkə iqtisadiyyatındakı dəyərlərini artırmaqla ümumilikdə dövlətin gəlirlərinin çoxalmasına səbəb olacaqdır.

Bunu nəzərə alaraq ölkəmizdə həyat sığortası ödənişlərində tətbiq olunan vergi güzəştlərinin sığortalananlar qrupuna yaşlı əhali qrupunu, hərbi ailələrini, tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən əhali qrupunu, digər həyat üçün təhlükəli yarada sahələrdə çalışan əhali qrupunu aid etmək olar.

Sözü gedən qruplarda bədbəxt hadisələrin baş tutması ehtimalının daha artıq olması və beləliklə də ölüm halları baş verdiyi zaman bu ailələrin qazanclarından məhrum olması, onlara veriləcək ödənişlərin miqdarının çox olması və tezliklə ödənişlərlə təmin olunması tələb olunur. Bu səbəbdən bu istiqamətlər üzrə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin tətbiqi istər istər sığorta sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, istər sosial ehtiyacların daha səmərəli ödənilməsi, istərsə də ümumi iqtisadi artımın təmin olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, həyat sığortasının inkişafına əhəmiyyətli sürətdə təsir göstərmiş tədbirlərdən biri də liberal idarəetmə

sisteminin geniş şəkildə tətbiq edilməsidir. Liberal idarəetmə sistemi inkişaf etmiş ölkələrdə daha geniş şəkildə yayılmışdır.

Azad idarəetmə sistemində həm özəl həm də dövlətin sığorta şirkətləri rəqabətqabiliyyətli bazarda öz xidmətləri ilə öz yerlərin tapırlar. Azad idarəetmə bazarında monopolist şirkətlərə qadağalar qoyulmasa da bazar özünə tənzimlənməkdədir. Məhz azad idarəetmə sisteminin davamlı şəkildə tətbiq olunması nəticəsində Böyük Britaniya həyat sığortası sahəsində dünyada yüksək səviyyədə inkişaf etmiş dövlətlərdən biridir.

Azad idarəetmə sisteminin tətbiq olunması sığorta bazarındakı sığorta şirkətlərinə daha geniş imkanlar yaradaraq onların bazar iqtisadiyyatındakı rolunun kəskin şəkildə artırır. Azad idarəetmə sistemi iki yolla tənzimlənmə bilənir:

- Birbaşa yolla dövlət yumşaldıcı vergi sisteminin tətbiqi ilə, bazara daxil olmanın rahatlığı ilə təsir edir.
- Dolayı yolla isə şirkətlərin səhmlərinin artırılması, əhali arasında maarifləndirici siyasətin tətbiqi kimi yollarla köməklik göstərir ki, bu dolayı yolla həyat sığortasının inkişafının artırılmasıdır. Yəni əvvəllər dövlətin bu sahədə yaratdığı idarəetmə sistemini daha yumşaq etməsi sığorta şirkətlərinin imkanlarını artıraraq onları inkişafa yönəldir və insanların əksər hissəsini həyat sığortası xidmətlərindən yararlanmasına şərait yaradır.

İqtisadiyyatın istənilən sahəsində inkişaf dinamikasının təmin olunması məqsədilə bu sahənin tərkib hissəsi olan iqtisadi subyektlər üzərində nəzarət sisteminin yumşaldılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız bu şəkildə təşkil olunmuş nəzarət altında iqtisadi subyektlər inkişaf edərək sığorta bazarında öz yerlərini tutacaqdır.

Belə ki, həyat sığortası şirkətlərinin öz inkişaflarına çataraq bazarda öz mövqelərini tutması nəticəsində təklifin tələbi qarşılamaı şirkətlərin gəlirliyinin daha da çoxalmasına, həm də insanların sığortaya daha çox ehtiyacı olan hissəsinin həyat sığortası ilə tam təmin edilməsinə şərait yaradacaqdır. Lakin,

şirkətlər bazarda öz mövqelərini tutduqdan sonra dövlətin bu sahədə olan nəzarətinin artırılması çox önəmlidir. Çünki, tam liberal idarəetmənin tətbiq olunması sığorta şirkətlərinin əhəmiyyətli şəkildə artırdıqdan sonra onların monopolist rəqabət aparmasının əngəlləyəcəkdir. Respublikamızın daha kiçik miqyaslı bazara malik olması bu halın baş verməsi ehtimalını yüksəldir.

Ölkəmizdə insanların həyat sığortası xidmətləri barədə daha az informasiyaya malik olması yumşaq idarəetmə sisteminin ölkədə daha uzummüddətli dövrü əhatə edəcəyini söyləmək olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda həyat sığortası öz inkişaf səviyyəsinə görə iqtisadiyyatımızda yüksək paya malik deyildir, demək bu sahədə inkişafa nail olmaq üçün nəzəri metodlardan səmərəli istifadə labüddür. Bu səbədən dövlətin bu sahədə tənzimləmə siyasətinin yerinə yetirən hüquqi sənədlərdə yumşaldıcı mexanizmlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq görərik ki, həyat sığortasının ölkə iqtisadiyyatındakı payını artıran və ona iri həcmdə kapital cəlb olunmasının vacib səbəbi zamanla onun xarakterini dəyişərək ancaq bədbəxt hallar ilə bağlı xərclərin vaxtında ödənilməsi vasitəsi kimi deyil, vasitəçilik əməliyyatları reallaşdıran əsas vasitədir. Nəticə etibarilə artıq 19-cu əsrin başlanğıcından Qərb dövlətlərində həyat sığortası böyük maliyyə institutları kimi fəaliyyət göstərirlər. Göstərilən nöqtəyi nəzərdən, ölkəmizdə iqtisadiyyatın davamlılığının təmini üçün əsas vasitə həyat sığortası qurumlarının maliyyə institutları kimi inkişaf etdirilməsinin təmin edilməsi ola bilər.

Bunu da nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə maliyyə bazarları zəif inkişaf etmişdir və bununla da sərbəst pul ehtiyatlarının yatırılmasında müəyyən maneələr yaranır, bu məqamda həyat sığortasının vasitəçilik fəaliyyətlərini genişləndirmək üçün tədbirlərin görülməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fərdlərin pul ehtiyatlarının daha səmərəli və təhlükəsiz bir şəkildə iqtisadiyyatın inkişafına transformasiya edilməsi üçün göstərilən bu fəaliyyətlərin genişləndirilməsi tövsiyyə olunur.

Eyni zamanda neftin qiymətinin düşməsi ilə əlaqədar ölkə gəlirlərinin həcmnin azaldığı bir vəziyyətdə bu məsələnin əhəmiyyəti də artır və əvvəl yığma üstünlük verən əhali artıq pul vəsaitlərini iqtisadiyyata cəlb etməklə dövriyyəni artırmış olarlar.

Ölkə iqtisadiyyatında hal-hazırda mövcud olan böhranın baş verməsinin əsas səbəblərindən biri isə mövcud olan bank sisteminə inamın itməsi və bank sektorunun daha böyük risk almasıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, həyat sığortası pul vəsaitlərinin istiqamətləndirilməsi üçün alternativ bir vasitə olaraq iqtisadi aktivliyin artırılmasında dolayı yolla inflyasiyanın qarşısının alınmasında mühüm rola malik ola bilər.

Banklar tərəfindən həyata keçirilən vasitəçilik əməliyyatları prosesdə iştirak edən iki tərəfin marağına xidmət etdiyi halda, həyat sığortasının vasitəçilik əməliyyatları həm də sosial aspektə malikdir və sığortalının ailə üzvlərinin də maliyyə təhlükəsizliyini təmin etməyə xidmət edir. Bu səbəbdən də həyat sığorta sahəsinə maliyyə ehtiyatlarının yönəldilməsinin təşviqi üstünlük təşkil edir və məlum olduğu kimi onun iqtisadi və sosial dəyəri yüksəkdir. Beləliklə, həyat sığortası dedikdə sadəcə insanların həyatlarını sığortalamaq üçün olan bir vasitə düşünəlməməli, eyni zamanda onun iqtisadi əhəmiyyətini də vurğulamaq lazımdır.

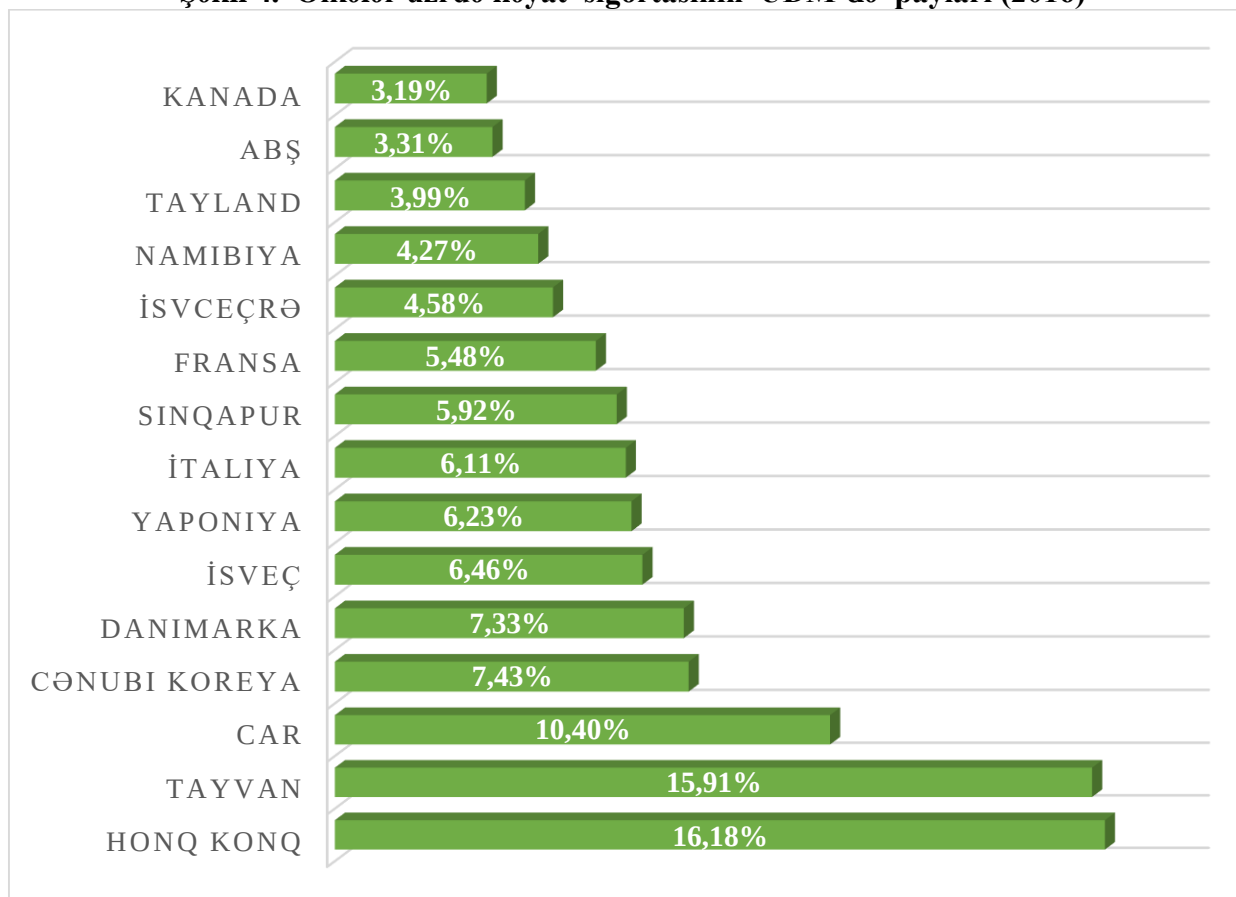
Digər mühüm məqam isə uzunmüddətli maliyyələşmənin həyata keçirilməsində həyat sığortasının səmərəli bir vasitə olmasıdır. Əslində həyat sığortasına pul vəsaitinin cəlb edilməsi uzunmüddətli layihələr həyata keçirən qurumlar üçün səmərəlidir.

Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi ümumiyyətlə sığorta sektoru İEÖ-in iqtisadiyyatlarında aparıcı sahələr sırasındadır və iqtisadiyyatda əhəmiyyətli dərəcədə dəyər yaradan sahələrdən biridir. Sığorta sektorunun məqsədi insanları, onların ailələrini və əmlaklarını xoşagəlməz və arzuolunmaz hadisələrin mənfi nəticələrindən qorumaqdır.

İEÖ-də yaşayan insanlar digərlərindən fərqli olaraq, müxtəlif bədbəxt hadisələrin baş vermə ehtimalını başa düşərək, sığortaya könüllü formada

müraciət etməkdədir. Qabaqcıl ölkələrdə fəaliyyət göstərən sığorta ekspertləri sığorta bazarlarını tədqiq edərkən belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, ölkə ÜDM-sində sığortanın payının nə qədər az və ya çox olması ölkə əhalisinin sığortaya olan marağı və sığorta bazarının inkişafı ilə birbaşa əlaqəlidir. Dediklərimizi sığorta sektorunun yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrin sığorta yığımından da görmək olar.

Şəkil 4. Ölkələr üzrə həyat sığortasının ÜDM-də payları (2016)

Mənbə: www.theglobaleconomy.com

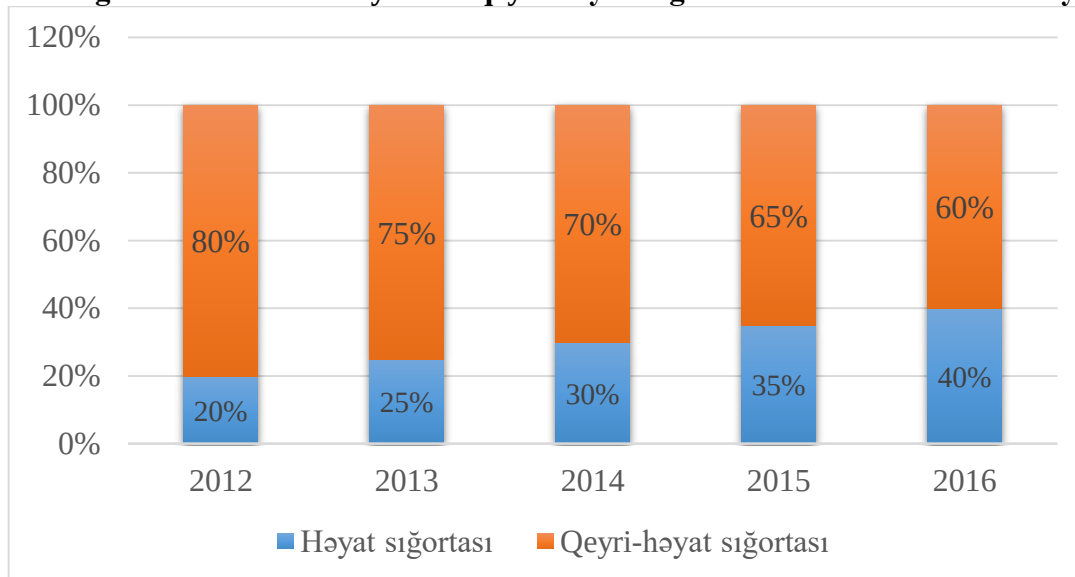
Şəkil 4-dən göründüyü kimi ÜDM-sində həyat sığortasının payı ən yüksək olan ölkələr 16,18% ilə Honq Konq və 15,91% olmaqla Tayvandır. Ümumilikdə isə bu göstəricilərə əsasən deyə bilərik ki, göstərilən ölkələr digər ölkələrlə müqayisədə daha sosial yönümlü və həyat sığorta bazarının yüksək inkişaf etdiyi ölkələrdir.

Əgər Azərbaycanın iqtisadiyyatını və sığorta bazarını inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı ilə deyil, bəzi keçmiş sosialist düşərgəsindən olan Şərqi Avropa ölkələri ilə müqayisə etmiş olsaq, görərik ki, bu ölkələrin çoxunda sığorta

bazarının ÜDM-dəki payı 2% və ya daha çoxdur. Azərbaycanın 2017-cı ilin nəticəsinə uyğun olaraq, sığorta bazarının toplam yığımlarının 457,9 milyon manat və ÜDM həcmnin 70,1 milyard manat təşkil etdiyini qeyd etmiş olsaq, bu o deməkdir ki, sığorta yığımlarının ÜDM-də olan payı 1% təşkil etmişdir.

Onu qeyd etmək mühümdür ki, inkişaf etmiş sığorta bazarlarında yığılan ümumi sığorta yığımlarının strukturu, həyat və qeyri-həyat arasında 20:80, 25:75, 30:70, 35:65, 40:60 faiz nisbətində çoxluq olaraq həyat sığortasının xeyrinə dəyişir. Aşağıdakı şəkildən daha aydın görmək olar:

Şəkil 5. Sığorta bazarında həyat və qeyri-həyat sığortasının illər üzrə faiz dəyişkənliyi

Mənbə: www.banker.az

Ümumi sığorta yığımlarında həyat sığortasının üstünlük təşkil etməsi bir daha ondan xəbər verir ki, İEÖ-in vətəndaşlarının sosial müdafiə və pensiya təminatı daha dayanıqlıdır. Bunu nəzərə alaraq deyə bilərik ki, bu ölkələr sosial yönümlüdür və pensiya dövrü çatmış şəxslər kifayət qədər maliyyə ehtiyatına malikdirlər. Hal-hazırda bu göstərici Azərbaycanda 36:64 faiz nisbətində qeyri-həyat sığortasının üstünlüyünə malikdir. Həyat sığortasının ilk illərində isə bu rəqəm, yəni həyat sığortası yığımları ümumi yığımların 10%-ni təşkil edirdi. 5 ildə həyat sığortasının artması hesabına və xüsusilə könüllü həyat sığortası məhsulu olan “həyatın yaşam sığortası” məhsulunun tanınması hesabına bu rəqəm yuxarıda göstərildiyi kimi illər ərzində artmışdır.

Bundan başqa Azərbaycan iqtisadiyyatında həyat və qeyri-həyat sığortasının yerini və həcmi göstərmək üçün onun 2012-2017 illər ərzindəki statistik məlumatlarına nəzər yetirə bilərik. Bunun üçün aşağıdakı cədvəldə əks edilən məlumatlara diqqət yetirək. Qeyd edim ki, göstərilən məbləğlər cəlb edilmiş sığorta haqlarının həcmidir.

Cədvəl 2. Azərbaycan sığorta bazarında 2012-2017-ci illər üzrə vəziyyət

İllər	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Həyat sığortası (mln. manatla)	36,8	68,7	105,0	116,5	138,7	166,9
Qeyri-həyat sığortası (mln. manatla)	305,7	337,0	324,2	326,2	319,2	295,7
Cəmi: (mln. manatla)	342,5	405,7	429,2	442,9	457,9	462,6

Mənbə: www.banker.az

Sığorta bazarını inkişafına nail olmaq və mövcud potensialda effektiv istifadə etməklə, sığorta yığımlarının həcmi artırmaq və sığorta sektorunun Azərbaycanda dayanıqlı və sistemli, eyni zamanda cəmiyyətin etibar edə biləcəyi bir sahəyə çevirmək üçün aşağıda verilənlərə diqqət edilməlidir.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR qanuna uyğun olaraq, sığorta bazarına nəzarət edən mövcud requlyator Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası (MBNP) “Sığorta bazarını inkişaf etdirmək” kimi məsul vəzifəni daşıyır. Yəni, həyata keçirəcəyi strateji və taktiki tədbirlər vasitəsilə sığorta bazarını inkişaf etdirməyə ilk olaraq requlyator məsuliyyətlidir.

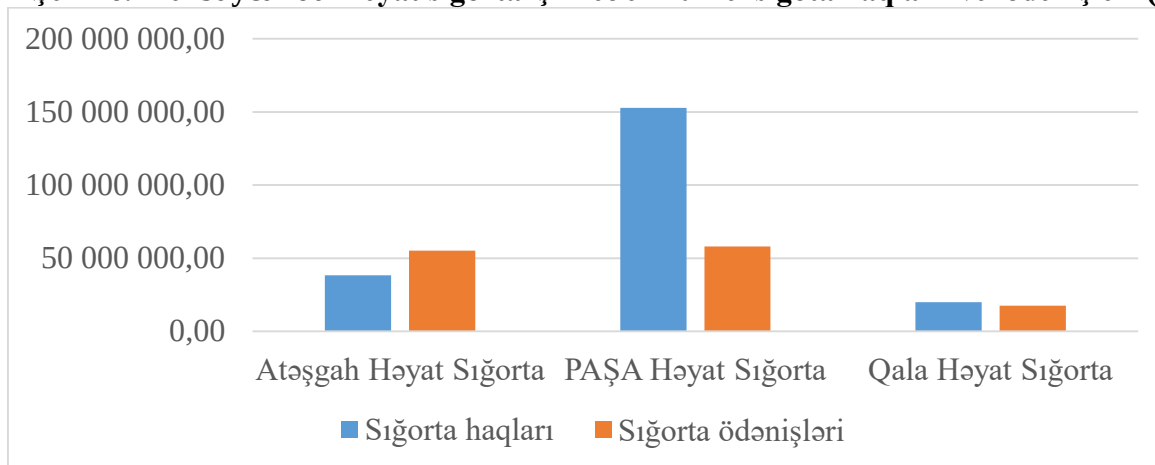
Qeyd edilən requlyator tədərindən görülməyə müddət məsələlərdən biri kimi icbari sığortanın növləri satışı üzrə daha rəşional və praktik nəzarət mexanizmlərinin araşdırılaraq tətbiqi daha məqsədyönlüdür. Misal üçün göstərmə bilərik ki, 2015-ci ildə Bakı şəhərində keçirilmiş olan Beynəlxalq Sığorta Forumunda requlyatorun rəşmi nümayəndəsi tərəfindən göstərilən bir fakt, yəni icbari sığorta növü olan əmlakın icbari sığortası üzrə mövcud potensialın sadəcə 25%-nin fəaliyyətdə olduğu faktı bunu deməyə əsas verir ki, lazımi nəzarət mexanizmləri icbari sığortanın satışında da qurulmamışdır.

Requlyatorun tərəfindən həmçinin, bazarın genişləndirilməsi yönündə də müddət addımlar atılmalıdır. Misal olaraq televiziya kanallarının birində əhalinin sığorta sahəsində məarifləndirilməsi üçün proqramların təşkil edilməsini və davamlı şəkildə sığorta sahəsində baş verən dəyişikliklərlə bağlı əhalinin məlumatlandırılmasını göstərmək olar. Eyni zamanda müxtəlif icbari sığorta növləri üzrə layihələrin hazırlanması və Milli Məclisə təqdim edilməsi həm də bu sığorta məhsullarının tətbiq olunması sığorta bazarının inkişafı baxımından təkan olar. Bununla yanaşı, sığorta bazarında əsas iştirakçı kimi fəaliyyət göstərən qeyri-həyat və həyat sığorta təşkilatları bazarın gələcək inkişafı üçün əhəmiyyətli dərəcədə aktivləşdirilməlidir. Çünki, hər şeydən əvvəl sığorta şirkətinin fəaliyyət məqsədi yüksək satışa, daha çox müştəri cəlb edilməsinə və kütləvi surətdə məhsullarının satışını təmin etməyə istiqamətlənmişdir.

Bütün bunları həyata keçirmək üçün isə yuxarıda da qeyd etdiyim kimi ölkə əhalisinin kütləvi surətdə istər kütləvi informasiya vasitələri olan televiziya, qəzetlər, junallar, istərsə də sosial şəbəkələr vasitəsilə məlumatlandırılmasının əhəmiyyətli rolu vardır. Eyni zamanda bu sahədə həm universitetlərdə, həm iş yerlərində, həm də fərdi olaraq bu fəaliyyətlə məşğul olan qurumlarda təşkil olunmuş seminarlar vasitəsilə daha dəqiq informasiya verilməsi məqsəduyğundur. Hal-hazırda ölkəmizin sığorta bazarında 21 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərməkdədir və bu şirkətlərdən sadəcə 3-ü (“Paşa Həyat”, “Atəşgah Həyat”, “Qala Həyat”) həyat sığortası sahəsində çalışır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə ilk fəaliyyətə başlamış şirkət 1998-ci ilin mart ayında təsis edilmiş “Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkətidir. 2017-ci ilin yekun məlumatlarına əsasən şirkətin cəlb etdiyi sığorta haqlarının məbləği 38,369,909.56, sığorta ödənişləri isə 55,046,153.06 təşkil etmişdir. Bir digər həyat sığorta şirkəti olan “Paşa Həyat” Sığorta Şirkəti 2010-cu ildən fəaliyyətə başlamışdır. Eyni ilin yekununa əsasən “Paşa Həyat” 152,757,723.26 məbləğində sığorta haqqı cəlb etmiş və 58,004,591.98 məbləğində isə sığorta ödənişləri həyata keçirmişdir. Bu şirkətlərlə müqayisədə geri qalan “Qala Həyat” Sığorta Şirkətində isə sığorta haqları və ödənişlər müvafiq olaraq 19,893,537.72 və 17,582,577.22 təşkil etmişdir.

Şəkil 6. Azərbaycanla həyat sığorta şirkətləri üzrə sığorta haqları və ödənişləri (2017)

Mənbə: www.insure.az

Bu məlumatlara əsasən demək mümkündür ki, “Paşa Həyat” Sığorta Şirkəti sahə üzrə ölkəmizdə aparıcı yerdə dayanır. Buna səbəb olaraq əhalinin həyat sığortası ilə bağlı geniş məlumatlandırılması, keçirilmiş treyninqlər, tələbələrə açıq təcrübə proqramları, reklam vasitəsilə ictimaiyyətə tanıtılması ilə özünə inam yarada bilmiş və Şəkil 6-dan gördüyümüz kimi 2017-ci ildə yüksək miqdarda maliyyə ehtiyatı cəlb etmişdir. Əvvəlki statistik göstəriciləri də nəzərə alaraq deyə bilərik ki, cəlb olunmuş sığorta haqlarının əksər hissəsi həyatın yaşam sığortası ilə bağlıdır. PAŞA Həyat Sığorta şirkəti hazırda ölkəmizin həyat sığorta bazarında liderlik edir.

III Fəsil AZƏRBAYCANDA HƏYAT SİĞORTASININ SOSIAL MÜDAFİƏ SİSTEMİNDƏ ROLU

3.1 Həyatın yığım sığortası – sosial müavinətin alternativ bir aləti kimi

Bildiyimiz kimi əksər inkişaf etmiş ölkələrdə yoxsulluq riskinin azaldılmasında, fərdləri və ailələrini ölüm və əlillik kimi gözlənilməz hadisələr zamanı maliyyə təhlükəsizliyini təmin etməkdə həyat sığortası mühüm rol oynayır. Həyat sığortası eyni zamanda əhali üçün yığım aləti, uzunmüddətli fondlar vasitəsilə əhəmiyyətli dərəcədə maliyyə bazarlarına və digər sektorlara investisiya kanalı kimi çıxış edir. Bu isə iqtisadi artıma və sabitliyə səbəb olur.

Dünya əhalisinin yüksək sürətlə artmaqda olduğu bu dövrdə məlumdur ki, ölkə üzərinə düşən ictimai borc, xərcləri əhali sayına nisbətdə demək olar ikiqat artmaqdadır. Bu isə ölkədə yeni islahatlar keçirilməsini, tədbirlər görülməsini zəruri edir.

Həyatın yaşam və ya digər adı ilə yığım sığortası elə bir həyat sığortası növüdür ki, sığortalı şəxs müəyyən bir müddət ərzində pul vəsaiti və ya sığorta haqqı ödəyir hansı ki onun hesabında yığılır. Əgər sığortalı sığortalandığı müddət ərzində vəfat edərsə o zaman sığorta məbləği benefisiar tərəfindən mənimsənilir. Əgər vəfat hadisəsi baş verməzsə onda sığortalı hesabında yığılmış məbləği özü qəbul edir. Buna görə hər iki halda da sığortalı və ya benefisiar sığorta məbləğindən faydalanmış olur. Digər tərəfdən isə bu həyat sığorta növü vasitəsilə fərdlər əmək qabiliyyətinin itirildiyi dövrdə də dövlətin təmin etdiyi pensiya haqqından əlavə gəlir mənbəyi əldə etmiş olurlar.

Ümumilikdə həyatın yaşam sığortasının özü də iki növə ayrılır. Bunlar mənfəətli və mənfəətsiz yığım sığortalarıdır.

Mənfəətsiz yığım sığortası həmçinin, müddətli sığorta planı kimi də tanınır. Bu sığorta növü sadəcə sığorta haqlarından toplanmış məbləği təklif edir, hansı ki sığortalı tərəfindən ödənilib.

Mənfəətli yığım sığortasında isə sığortalı müqavilədə qeyd olunan sığorta müddəti bitdikdən sonra müəyyən bir məbləğ pul vəsaiti əldə edir. Bu məbləğ sığorta haqqı ilə birlikdə bu illər ərzində yığılmış əlavə bonuslardan təşkil olunmuşdur.

Sığorta şirkətləri tərəfindən bir-birindən fərqlənən bonus növləri təklif edilmişdir. Bonus sığortaçı şirkət tərəfindən sığğortalanan şəxslər arasında bölüşdürülən gəlirlərinə əlavə edilən pul vəsaitidir. Bu əlavə mənfəət sadəcə mənfəətli yığım sığorta müqaviləsi bağlayan şəxslər arasında paylanır və bonusun ödənişi həmin ilə aid olan iddialar, xərclər çıxıldıqdan sonra həyata keçirilir. Bonuslar aşağıdakı kimi sinifləndirilir:

- Dönüşəbilən bonuslar – Sığortalının vəfatı halında benefisiara və ya müqavilənin müddəti bitdikdə özünə ödənəcək məbləğə əlavədir.
- Terminal bonuslar – İxtiyari əlavə miqdardır ki sığorta məbləğinə əlavə olunur.

Dünya ölkələrinin təcrübələri üzrərindən baxdıqda bu sığorta müqavilələri adətən uzunmüddətli dövr (10,20,30) üçün nəzərdə tutulur. Ümumi olaraq baxdıqda bu sığorta növü bizə pensiya təminatını xatırlada bilər. Çünki, demək olar ki eyni funksiyanı yerinə yetirirlər. Fərqləri isə ondan ibarətdir ki, bu müqavilə könüllü şəkildə bağlanır və sığorta məbləğinin əldə ediləcəyi tarix sığortalı tərəfindən müəyyən oluna bilər.

Məlum olduğu kimi bu sığorta müqaviləsi əmək qabiliyyətli şəxslərlə imzalanır və sığorta haqqının ödəniş üsulu sığortalının seçimindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Digər həyat sığortası növlərindən fərqli olaraq bu sığorta müqaviləsini sağlamlığından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın bağlamaq hüququ vardır. Sığorta məbləğinin ödənişinə gəldikdə isə, müqavilədə sığorta ödənişinin dövrü ölçüsünə uyğun şəkildə təyin edilir. Sığorta müqaviləsinin şərtlərindən asılı

olaraq bəzən sığorta olunanın müqavilədə göstərilən gəlirin əldə olunmasında payının olub-olmaması araşdırıla bilər. Bu kimi hallarda sığortalı şəxs sığorta ödənişi ilə eyni zamanda sığortaçı şirkətin gəlirdə iştirakı ilə bağlı olan ödəniş həyata keçirməlidir. Sığorta olunan şəxs gəlirdə iştirak edən məbləğ barəsində sığorta etdirənə hər il informasiya verməlidir.

Onu da qeyd etməliyəm ki, bu sığorta növünə istər ölkəmizdə, istərsə də sığorta bazarının yüksək inkişaf etdiyi ölkələrdə yüksək tələb vardır. Buna səbəb olaraq sığorta məbləğinin əldə edilməsi baxımından digər həyat sığorta növlərinə görə daha risksiz olması, həm də sərfəli vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsini göstərmək olar.

Ölkəmizdə bu sığorta növünün yeni tətbiq edildiyi zamanlarda əhalinin gəlirlərinə 100% həcmində vergi güzəşti edilirdisə, hazırda 2019-cu ildə Vergi Məcəlləsinin 102.1.8-ci maddəsində edilən dəyişikliklərə əsasən bu güzəştin həcmi 50%-ə enmişdir.

Sığorta ödənişinə gəldikdə isə, ya dövrü, ya da birdəfəlik formada ödənilməlidir. “Sığortaçı və sığorta etdirən şəxs tərəfindən sığorta öhdəçiliyinin həqiqi məbləğini nəzərə almaq şərtilə qarşılıqlı öhdəçiliyin həcmnin təshih edilməsi üçün sığorta haq- qımn müddətdən əvvəl ödənilməsi formasına indeksasiya təyin olunmalıdır.” (B.X.Ataşov, Ə.Ə.Ələkbərov, N.N.Xudiyev, 2018, s. 162)

Sığortalı şəxs tərəfindən əldə edilən sığorta mükafatının ölçüsü 4 əsas şərthə əsaslanır:

- Ödənilmiş sığorta haqqının ölçüsündən;
- Sığorta polisinin imzalanma müddətindən, yəni sığorta məbləğinin ödəndiyi vaxta qədərki illərin sayından, toplam dövr və yığılmış məbləğin çox olması alınacaq mükafatın da bir o qədər yüksək olacağını göstərir;
- Sığortalının yaş həddindən; belə ki, sığorta olunanın yaş həddi yüksək olduğuna görə toplanacaq dövr az, sığorta haqqı isə yüksək olacaq;

- Sığortalının cinsi mənsubiyyətindən; göstərilən şərt sığorta şirkəti tərəfindən ödəniləcək məbləğin həcminə təsir edir yəni, o, sığortalının yaşama müddətindən asılıdır və bu səbəbdən də sığorta məbləğlərinin davamiyyət vaxtını və onun üçün vacib olan fondu təyin edir.

Ölkə əhalisinin qocalması istehlakın strukturuna, xüsusən də əhalinin sosial təminatına təsir göstərir. Əksər ölkələrdə əhalinin yaşlanması, onların pensiya təminatının maliyyələşdirilməsi mənbələrinin araşdırılması problemini ortaya çıxarır. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- Pensiya haqlarının əldə edilməsi və ödəniş qaydaları;
- Ödəniləcək pensiyaların şərtləri və tərtibat qaydaları;
- Onların yerləşdirilmə imkanları və müqavilələrin ləğv olunması;
- Ödənişlərin həcmnin təyini qaydası və təşkili.

Həyatın yaşam sığortası müqaviləsi həm fərdi, həm də qrup şəklində imzalana bilər. Belə ki, müəssisə işçilərinin uzunmüddətli dövrdə əlavə gəlir əldə etməsi üçün sığortaçı şirkətlərlə qrup sığorta müqavilələri bağlama imkanına sahibdir.

Ümumi nəticəyə gəldikdə həyatın yaşam sığortasının aşağıdakı üstünlükləri vardır:

- İnvestisiya üçün faydası qarantıya edilmiş aşağı dərəcəli riski olan plandır;
- Ailə üzvlərinin maliyyə təhlükəsizliyinə zəmanət verir;
- Bəzi vergi güzəştlərindən istifadəyə imkan verir.

Ekspertlərin fikrincə daimi olaraq gəlir əldə edən və müəyyən müddətin (günün, həftənin, ayın) sonunda bunu tələb edən şəxslər həyatın yaşam sığortasından istifadə edə bilərlər. Bu intizamlı şəkildə həyata keçirilən bir yığm formasıdır ki, müəyyən müddət sonunda əldə edə bilinir. Bu sığorta növündən kiçik biznesmenlər, maaşlı fərdlər, peşəkarlar olan hüquqşünaslar və həkimlər uzunmüddətli maliyyə məqsədi kimi istifadə edə bilərlər.

Üstəlik, bu sığorta növü risk almağı sevməyən, qəti insanlar üçün daha uyğundur. Bundan başqa, bu sığorta növü cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yəni, aylıq gəlirlərin həcmi üçün xüsusi bir limit müəyyən edilməmişdir. Bu isə onu göstərir ki, həyatın yaşam sığortası sadəcə bir sosial təbəqəni deyil ümumilikdə cəmiyyətin rifah halının yüksəldilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Onu da qeyd edim ki, bu kimi fəaliyyətlər cəmiyyətdə fəaliyyət göstərmək, işləmək marağının artmasına, nəticədə məşğulluğun yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır. Eyni zamanda istər gənc nəsil, istərsə də yaşlı nəsil əmək qabiliyyətlilik illərindən maksimum dərəcədə istifadə etməyə, daha çox gəlir əldə etməyə çalışacaqlardır.

Məlumdur ki hər kəs ailəsi və özü üçün risksiz və geri dönüşümü olan kapital qoyuluşları həyata keçirməyə maraqlıdırlar. Belə ki, bir çox ailə başçılar, yəni ailədə gəlir gətirən şəxslərin gəlirlərini həyatın yaşam sığortasına istiqamətləndirməkdə məqsədləri müxtəlif ola bilər:

- Pensiya dövründə daha rahat yaşamaq;
- Əldə edəcəyi məbləğlə biznes qurmaq;
- Övladlarının təhsilinə kapital qoyuluşu həyata keçirmək;
- Övladlarının maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək və s.

Gündən-günə artmaqda olan dünya əhalisinin tərkibində yaşlıların sayı artmaqdadır. Əvvəlki dövrlərdə müharibə zamanı xeyli insan həyatlarını itirdikləri üçün yaşlı nəsil azlıq təşkil edirdi. Lakin, müharibələrin azaldığı, demək olar ki bitdiyi bu dövrdə yetkin əhalinin sayı artmaqda davam edir.

Bu isə öz növbəsində ölkədə sosial müavinət alacaq şəxslərin artmasının göstəricisidir. Dövlət sosial müdafiə fondları nə qədər sistemli və düzgün çalışsalar da məlumdur ki, bütün cəmiyyətin tələbatlarını ödəyəcək qədər güclü deyildirlər. Ona görə də əhalinin tələblərinə cavab verəcək həyat sığorta şirkətləri yaradılmışdır.

Azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində daim sığorta şirkətləri rəqabət hesabına güclənir və inkişaf edərək əhalinin tələblərinə daha yaxşı cavab verirlər.

Xüsusilə həyatın yaşam sığortası son dövrlər (2014-cü ildən) məşhurlaşmağa başlamışdır. Sığorta şirkətlərinin təklif etdikləri xidmətlər hesabına əhali öz hesabına gələcəyini qarantıya altına almış olur. Beləliklə, cəmiyyətdə rifah halı yüksəlir, bu isə iqtisadi inkişafa aparan ən mühüm amildir. Dünyanın İEÖ-də bu sektorun inkişafına geniş şərait yaradılmışdır.

İnsan təbiətindən məlum olduğu kimi, uzunmüddətli ağır iş rejimindən sonra insanlar həyatlarını yüngülləşdirəcək bir vasitə axtarırlar. Hər dövrün öz ehtiyacları olduğu üçün artıq yetkinlik yaşına gəldikdə insan investisiya həyata keçirmək istəyir. Lakin, bunun üçün lazımı vəsait olmadığından öz arzu və istəklərini reallaşdırma bilmirlər.

Bu zaman ilk təklif kimi həyat sığortasını düşünmək olar. Əgər fərdlər əmək fəaliyyətinə başladıkları ilk zamanlardan həyatın yaşam sığortası polisindən xəbərdar olsalar və tətbiq etsələr, bu onların gələcək planları üçün bir addım ola bilər.

Cəmiyyətin bəzi nümayəndələri pul vəsaitlərini, yeni yığımlarını düzgün şəkildə həyata keçirə bilmədikləri üçün risk altında qalırlar. Demək istədiyim odur ki, pul vəsaitlərini evdə və ya hər hansı bir formada dövrüyyədən kənarda saxlamaqla həm ölkənin maliyyə bazarlarının dövrüylüyünə, həm də şəxsi hesablarına zərər vermiş olurlar.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə mühüm məsələlərdən biri olan yeni yetişən nəslin təhsil almaq problemi ölkəmizdə də vacib məsələlərdəndir. Belə ki, fərdlərin gəlirlərinin aşağı olması səbəbi ilə bəzi ailələr övladlarının təhsilinə lazımı vəsait ayıra bilmirlər. Bu səbəbdən cəmiyyətdə mövcud təhsil səviyyəsi aşağı düşür.

Bunun qarşısını almaq üçün ailə başçıları həyatın yığım sığortasına yönəldirlər. Bu daha çox övladların ali təhsillərinə ayrılmış vəsaiti nəzərdə tutur. Belə ki, düzgün təhsil almış gənclər, ixtisaslı kadrlar cəmiyyətimizin gələcəyidir.

Dünyanın ölkələrinə nəzər yetirsək təhsil səviyyəsinin yüksək olduğu ölkələrdə iqtisadi inkişafın, həyat səviyyəsinin yüksək olduğunu da görə

bilərik. Bu dolayı yolla səhiyyənin də inkişafına şərait yaratmış olur. Düngün yetişmiş ixtisaslı kadrlar ölkədə lazımi tədbirlər görə bilərlər.

Son olaraq ailə başçılarının övladlarının maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həyat sığortası müqaviləsi imzalamasından danışacam. Ümumiyyətlə, həyat sığortasının ilk məqsədi müqavilədə qeyd olunan şəxslərin müqavilə bağlayan, yəni sığorta etdirən şəxs öldükdən sonra maliyyə baxımından çətinliklə üzləşməmələridir. Həyatın yaşam sığortası da eyni məqsədə xidmət etməkdədir.

Eyni zamanda həyat sığortasına müraciət edən şəxslər ölkə iqtisadiyyatına dolayı yolla kiçik də olsa təsir etmiş olurlar. Ona görə ki sığorta şirkətlərinə sığorta haqları ödəməklə iqtisadiyyatda pul vəsaitlərinin dövriyyəsinə yardım edirlər.

Digər tərəfdən həyat sığorta şirkətlərinin fəaliyyətləri dövlətin sosial sığorta sahəsində öhdəliyində olan yükü müəyyən miqdarda azaltmış olurlar.

3.2. Özəl pensiya fondları və həyatın yığım sığortası

Bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da sosial təhlükəsizlik sistemi ilə əlaqədar mübahisələr son illərdə gedərək artmış, sistemin mövcud vəziyyəti ilə davamlı olmayacağı və yenidən konfiqurasiya edilməsinin mühümlüyü barədə məsələlər ortaya qoyulmuşdur. Buradan yola çıxaraq, özəl pensiya fondlarından danışmadan əvvəl məsələni daha da aydınlaşdırmaq üçün “sosial təhlükəsizlik” anlayışının açıqlamasını vermək daha doğru olacaqdır.

Sosial təhlükəsizlik (social security) sözünün kökü latınca olub, tarixən çox fərqli mənalarda işlənmiş və fərqli şəkillərdə şərh edilmişdir. İlk olaraq “sosial təhlükəsizlik” anlayışı “sosial yardım” (social assistance) formasında başa düşülmüş və özündə dini düşüncələrdən təsirlənmişdir. Ancaq, XX əsrin əvvəllərində sosialist davranışların siyasi sistemə olan təzyiqlərini zəiflətmək məqsədi ilə sosial yardım əvəzinə “sosial sığorta” anlayışı 1871-ci ildən etibarən Otto Von Bismarck tərəfindən istifadə olunmağa başlanmışdır.

Sosial təhlükəsizlik anlayış olaraq bir cəmiyyətdə xüsusən, yaşlılıq, işsizlik, xəstəlik, iş qəzaları, əlillik, hamiləlik və ölüm kimi sosial risklər səbəbindən gəliri azalmış şəxslərin başqalarının köməyinə ehtiyacı olmadan yaşama və dolanma ehtiyaclarını qarşılayan bir sistemlər toplusudur. Şəxslərə müəyyən sosial risklərin baş verməsi nəticəsində yaranan müxtəlif zərərlərin, əlavə məsrəflərin və ya gəlir itkilərinin bir hissəsinin və ya bütünlüklə kompensasiyasına yönəldilmiş iqtisadi zəmanət sistemidir.

Ortaya çıxan əlavə məsrəflərin və ya gəlir itkisinin müəyyən bir zümrə və ya bütün cəmiyyət tərəfindən kollektiv qaydada paylaşaraq qarşılanması, bununla da fərdlərin tək tək öhdəsindən gələ bilməyəcəyi sosial problemlərin həll edilməsini təmin etməyə istiqamətlənmiş tədbirlər toplusudur.

Hazırkı dövrdə sosial təhlükəsizlik anlayışı ölkələrin və cəmiyyətlərin inkişaf və rifah səviyyəsinin mühüm göstəricisi kimi qiymətləndirilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə sosial təhlükəsizlik beynəlxalq siyasətlər içərisində prioritet olaraq yer alarkən, az inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrdə ödənilməyəcək xərclər, inkişafa aparmayan ünsür olaraq fədakarlıq və təzyiq qruplarının ictimai istəyi kimi dəyərləndirilərək, bu qrupların təsirləri ölçüsündə sosial təhlükəsizlik sistemləri yaradılmaqdadır.

Sosial təhlükəsizlik sisteminin varlığı ölkələrin iqtisadi və sosial inkişaflarına bağlı olaraq dəyişməklə birlikdə müasir dövlət anlayışının əvəzsiz elementlərindən biri olmaqdadır.

Sosial təhlükəsizlik həm beynəlxalq konvensiyalar, həm də milli konstitusiyalar tərəfindən zəmanət verilmiş bir insan hüququdur. Digər tərəfdən, məlumatlar göstərir ki, sosial təminat imkanları hər bir ölkədə bərabər şəkildə bölüşdürülmür. Əslində dünyada yaşayan hər 5 nəfərdən 1-i sosial təminat əhatəsinə daxil olan xidmətlərdən istifadə edə bilər.

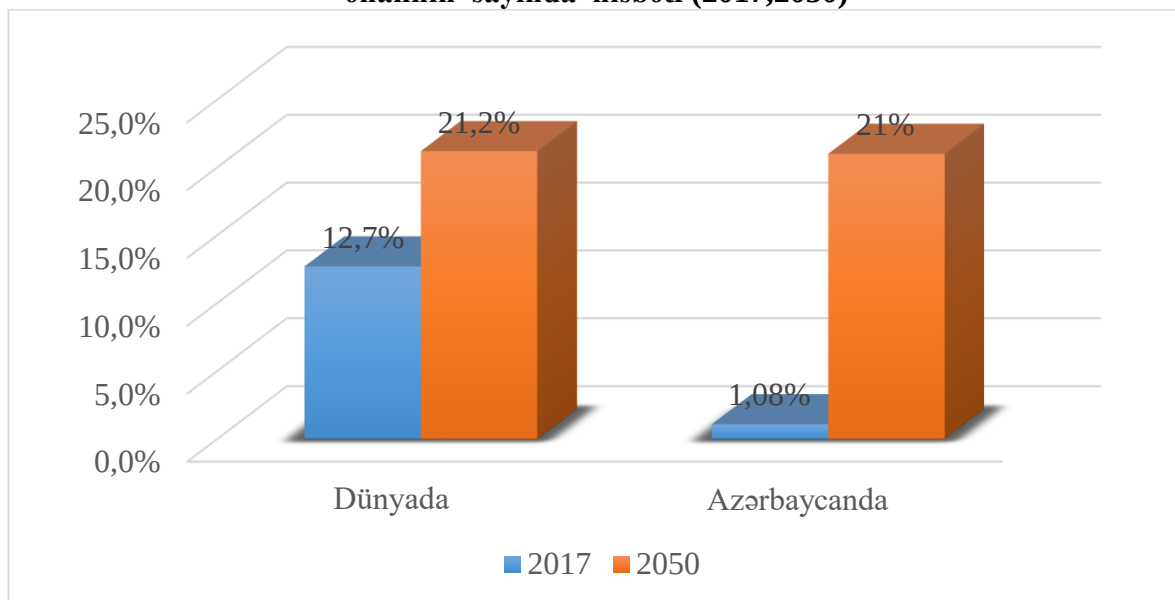
Sosial təminat sistemləri son 20 illik periodda bütün dünyada ciddi problemlərlə qarşılaşmış, “sosial təminat” və “böhran” anlayışları birlikdə istifadə edilmişdir. Xüsusilə sığorta sistemlərinin artan məsrəfləri, orta və uzun müddətdə maliyyə davamlılığı və bu vəziyyətin milli iqtisadiyyatlar üzərində

yaratdığı həddindən artıq maliyyə yükü həm siyasi, həm də sosial böhranların yaşanmasına yol açmaqdadır.

Digər tərəfdən demoqrafik cəhətdən zaman keçdikcə yaşlanan əhali, iqtisadi inkişafının və sosial təminat proqramlarının maliyyə tarazlığını zərbə vuran əlavə təsir yaradır. Yaşlı nüfusun sağlamlıq xərclərinin artması və pensiya yaşlarının uzadılması sosial təminat sistemlərini çıxılmaz bir vəziyyətə gətirməklə, nəticədə ənənəvi sosial təminat sistemlərinin sonunun gəldiyinə dair bir qənaətə gətirib çıxarır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dünya Əhali Gözləntisi Hesabatına görə 2017-ci ildə dünya əhalisinin 12,7%-i 60 yaşdan çox, 2050-ci ildə bu göstəricinin 21,2%-ə çatacağı təxmin edilir. Azərbaycanda isə bu göstərici 2017-ci ildə 1,08% təşkil etmişdir. Lakin bu göstəricinin 2050-ci ildə 21% olması gözlənilir. Əhalinin yaşının artması, istehlakının yavaşlaması, işçi qüvvəsinin azalması və iqtisadi inkişafın ləngiməsi mənasına gəlir. Digər tərəfdən sosial təminat və səhiyyə xərcləri artarkən, bu xərclərə vergi ödəmək vasitəsilə mənbə olan işçi qüvvəsi azalır.

Şəkil 7. Dünyada və Azərbaycanda 60 və daha yüksək yaşlı şəxslərin ümumi əhalinin sayında nisbəti (2017,2050)

Mənbə: www.populationpyramid.net

Sosial təminat adətən sosial sığorta haqqı və vergi kimi məcburi vasitələrlə maliyyələşdirildiyi üçün sosial qoruma iqtisadiyyat və məşğulluq

üzərində gedərək ağırlaşan bir yük olmaqdadır. Bu yük ölkələr arasında nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqlənməkdədir. OECD ölkələrində sosial təhlükəsizlik üçün edilən bütün xərclər milli gəlirin 20-35%-inə yaxınlaşmaqdadır.

Sosial müdafiə sistemindəki problemlər bu məsələdə həll səylərini də özü ilə birlikdə gətirmişdir. 1980-ci illərdə başlayan sosial təhlükəsizlik sistemindəki yenidənqurma səyləri heç vaxt parametrik və sistemin struktur xarakterini dəyişmək istiqamətində olmamışdır.

Dünya Bankı hazırladığı bir hesabat ilə 1994-cü ildə parametrik həll ilə bağlı müzakirələrə töhfəsini vermişdir. 1994-cü ildəki hesabatda təklif edilən könüllülük əsasında özəl pensiya proqramlarının beynəlxalq səviyyədə siyasi, iqtisadi və sosial cəhətdən müzakirə edilməsi üçün bir başlanğıc olmuşdur. Dünya Bankının ənənəvi sosial müdafiə sistemləri yerinə təklif etdiyi model çox açıqdır: Klassik model yerinə tamamilə dəyişdirilmiş, fərdi qənaətlə əsaslanan və özəl sığorta fondları tərəfindən idarə olunan bir sistem yaratmaq.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı (OECD), Dünya Bankı kimi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən sosial müdafiənin ictimai xidmət və vəzifəsi olma xüsusiyyətləri tənqid edilməkdədir. Bu mənada mövcud ictimai sosial müdafiə rejiminin bütövlükdə aradan qaldırılıb onun yerinə məcburi Özəl Sığorta Modelinin yaradılması ilə əlaqədar fikirlər çox təsirli olmuşdur. Çünki, Latın Amerikasında Çili rəhbərliyi altında bəzi ölkələr Özəl Sığorta Modeli ilə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Yeni yanaşma, qismən və ya tamamilə özəl sektor tərəfindən idarə edilən özəl pensiya proqramlarının tamamlayıcı bir proqram kimi dövlət pensiya sistemində daxil edilməsini nəzərdə tutmuşdur. Bu yanaşma klassik və geniş yayılmış pensiya sisteminin toplu olaraq tərk edilməsi mənasına gəlirdi.

Nəticə olaraq çox ölkədə sosial müdafiə sisteminin təmin etdiyi standartın azalması və sosial müdafiə haqlarının qoyulmuş hədəflərə çatmaqda zəif

olması, ehtiyacların sosial müdafiə tərəfindən ödənməyən hissəsinin şəxslərin fərdi yığımları ilə bağlanması düşüncəsini gündəmə gətirmişdir. Sosial müdafiə sisteminin ən mühüm fəaliyyət növlərindən biri olan pensiya haqları sahəsində ortaya çıxan ehtiyacı ödəmə mexanizmi üçün özəl və ya fərdi pensiya planları olmuşdur.

Özəl pensiya fondları Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun bir tamamlayıcısı olaraq fərdlərin pensiyaya istiqamətlənən yığımlarının investisiyaya yönləndirilməsi ilə pensiya dövründə əlavə bir gəlir mənbəyi olaraq, rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, iqtisadiyyata uzun müddətli maliyyə mənbəyi yaradaraq, məşğulluğun artırılması və iqtisadi inkişafa yardımını düşünərək, könüllü qoşulmaya əsaslanan və müəyyən edilmiş yardım ödəniş əsasına görə qurulan sistem olaraq başa düşülən özəl pensiya sistemi əslində bir “yığım və investisiya sistemi” olduğu üçün həm iqtisadi, həm də sosial müdafiə çərçivəsində bir quruluşdur.

Sistem könüllü iştiraka əsaslanması ilə birlikdə mövcud sosial müdafiə sisteminə alternativ olmayıb tamamlayıcı xarakterinə sahibdir. Sistem özəl pensiya şirkətləri tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq audit və nəzarət ictimaiyyətin əlindədir.

Özəl pensiya fondları şərtləri əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir müqavilə əsasında işçilərin pensiya dövrünün başlanğıcına qədər şəxsi hesablarına mütəmadi olaraq köçürülən maliyyə vəsaitlərinin dəyərləndirilməsi əsasında fəaliyyət göstərir. Özəl pensiya fondlarının əsas funksiyası işçilərin pensiya dövründə əldə edəcəkləri maliyyə vəsaitlərinin artımına yönəlmişdir.

Özəl pensiya sisteminə daxil olan kiçik sərmayəçilər institusional investorların sahib olduqları üstünlüyə malikdirlər. Çünki, pensiya şirkəti kiçik sərmayəçilərdən təşkil olunmuş fond idarəçiliyini professional fond idarəetmə şirkətlərinə yönləndirir. Beləliklə, kiçik sərmayəçi heç vaxt ala bilməyəcəyi yardımı Özəl Pensiya Sistemi vasitəsilə ala bilir.

Özəl pensiya sistemi dünya ölkələri arasında fərqli olsa da eyni meyarlara sahibdir. Özəl pensiya sisteminin strukturunu əmələ gətirən kriteriyalar aşağıda göstərilmişdir:

- Sistemin iştirakçılarına əmək qabiliyyətli olduqda və ya əmək qabiliyyətini itirdikdə əlavə gəlir mənbəyi təmin etmək;
- Ödənişlərin hər bir iştirakçının şəxsi hesabında izləndiyi və hər kəsin yığımları məbləğində gəlir əldə edəcəkləri;
- İştirakçıların dövlət sosial müdafiə sistemində keçirdiyi vaxt və ödədiyi sığorta haqlarının və ya hüquqlarının bu sistemə ötürülməyəcəyi;
- Dövlət nəzarətində özəl şirkətlər tərəfindən icra edilən;
- DSMF-dən tamamilə ayrı fəaliyyət göstərən;
- Könüllü iştirak hüququ;
- Mövcud DSMF-ə əlavə və tamamlayıcı pensiya sistemidir.

Bu sistemə mümkün qədər tez qoşulmaq vacibdir. ÖPF-a 20 yaşında qoşulmuş iştirakçının pensiya dövründə əldə edəcəyi məbləği əldə etmək üçün 35 yaşında qoşulmuş şəxs iki qatı qədər ödəniş həyata keçirməlidir.

ÖPF-ı zəruri hallarda iştirakçıların xeyrinə risklərin idarə edilməsinə müdaxilə edə bilər. İştirakçılar pensiya vaxtlarında ödənişlərini istər toplu formada, istər də aylıq ödənişlər formasında əldə edə bilərlər. Eyni zamanda dövr bitdikdə, yəni şəxs pensiya yaşına çatdıqda belə vəsait ödəməyə davam edə bilər.

Pensiya fondlarının idarə olunmasında dünyada iki sistem mövcuddur. Bunlar ehtiyatlı sistem və məhdud sistemdir. Ehtiyatlı sistem fond idarəciliyində məhdudiyyətlərin ən az səviyyədə olduğu sistemdir. ABŞ və İngiltərə başda olmaqla bir çox ölkədə tətbiq edilmişdir. Pensiya fondlarının keçən 10-15 illik göstəricilərinə baxdıqda ehtiyatlı sistemin fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə gəlirlərin məhdud sistem tətbiq edən ölkələrə nisbətə daha yüksək olduğunu görürük. Çünki, fond menecerləri bazardakı vəziyyətə

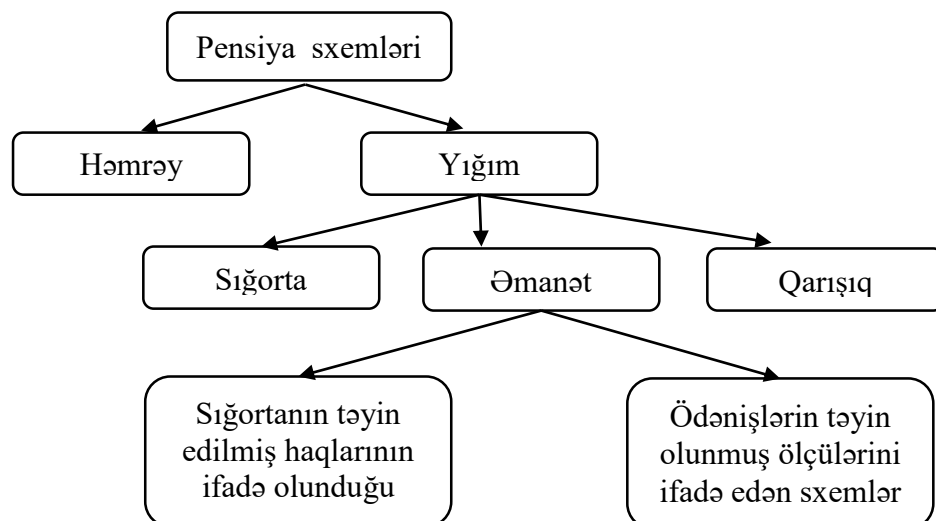
görə ən yüksək gəliri ən az risk ilə əldə etmək üçün işləyirlər və bunun üçün ehtiyatlı davranmalıdırlar.

Özəl pensiya proqramlarının tarixinə nəzər yetirdikdə XIX əsrin 70-ci illərindən başladığını görürük. 1875-1929-cu illərdə ABŞ və Kanada 421 özəl pensiya proqramı yaratmışdılar. İngiltərədə ilk ÖPF biznesmenlər və sənətkarlar üçün yaradılan “Of St.James at Garlekhithe of London” olaraq tanınır. Özəl pensiya sistemi üçün əsas sürətlənmə dövrü böyük iqtisadi çətinliklərin yığımları məhv etdiyi, inamsızlıq və gələcək qayğısının artdığı 1929-cu il böhran sonrasıdır. Sistem Avropada 1940-cı illərdə yayılmasına baxmayaraq, ABŞ-da daha gec yayıldığına görə keçmiş pensiya fondları xüsusilə böyük müəssisələrdə mövcudluğunu davam etdirmişdir.

Fond qaydalarının və əlavə kimi olan pensiya təminatı müqavilələrinin tədqiq olunması zamanı pensiya sxemləri 2 qrupa bölünür:

- Pul vəsaitlərinin müəssisə və ya hər hansı sektor çərçivəsində paylanmasını əsas götürən həmrəy pensiya sxemləri;
- Pensiya ödənişlərinin tam formada və qabaqcadan fondlaşdırılmasına əsaslanan yığım pensiya sxemləri:

Şəkil 8. Pensiya sxemlərinin təsnifatı

Mənbə: (B.X.Ataşov, Ə.Ə.Ələkbərov, N.N.Xudiyev, 2018, s. 168)

Sxemdən də göründüyü kimi yığım üzrə sxemlərin özü də 3 yarımqrupa bölünür:

- İştirakçının ölümü halında pensiya müqaviləsinin müddətinin sona çatmasına qədər irsi olaraq keçməsinə göstərən əmanət sxemi;
- Fonda mənsub olan iştirakçılar arasında məsuliyyət paylaşımını göstərən pensiya sığorta sxemləri;
- Yığım mərhələsində əmanət sxemlərini, ödəniş zamanı isə sığorta sxemlərini tətbiq edən qarışıq pensiya sxemləri.

Bəzi İEOÖ üçün yığım pensiya sxemi daha əlverişlidir. Özəl pensiya fondlarının əksər hissəsi yığım mərhələsində pensiya əmanət sxemlərini tətbiq edirlər. Pensiya ödənişlərinin həcmi və növü, əlavə pensiya tərtib olanan andan yığım pensiyalarının ölçüsünə uyğun formada təyin edilir.

ÖPF-nin 90%-i ödənilən sığorta haqlarının müəyyən olunmuş ölçüsü əsasında sxemlər təklif edilir. Bu sxemlər üzrə götürdükdə pensiya təminatının lazımı səviyyəsinin riski sahibkarın üzərindən əmanətçiyə keçir. Pensiya dövrünə çatanda fond iştirakçısı pensiya ödənişlərini, şəxsi hesabındakı yığım ölçüsünə uyğun şəkildə alır.

Sxemlər, hansı ki ödənişlərin müəyyən edilən həcmi özündə ifadə edir, nadir vaxtlarda təqdim olunur, bununla da sxemlərin mühüm riski sahibkar və ya fondun üzərinə düşür. Müqavilə imzalandığı vaxtdan sxemlər üzrə gələcək pensiyanın həcmi müəyyənləşdirilir. Beləliklə, pensiya haqlarının həcmi müəyyən edilməsi üçün prinsip və qaydalar onların təyin edilən həcmindən, onların davamiyyətindən, mövcud investisiya siyasətindən, ölkədə iqtisadi və demoqrafik vəziyyətin dəyərləndirilməsindən asılı olan balanslar aktuar hesablaşmaları vasitəsilə həyata keçirilir. Pensiya dövrü çatdığı zaman iştirakçıya müqavilədə nəzərdə tutulmuş məbləğdə pensiya ödənişi həyata keçirilir.

Müxtəlif pensiya növlərindən iştirakçı öz istəyinə uyğun, sərbəst şəkildə seçim etmə imkanına sahibdir:

- Ömürlük pensiya;

- Birdəfəlik pensiya;
- Təcili pensiya;
- Digər növləri.

Ömürlük pensiya fond iştirakçısının ölümü halında onun varislərinə keçmir. Bəzi hallarda sadəcə olaraq həyat yoldaşı bu ödənişin müəyyən hissəsini əldə edə bilər.

Razılaşdırılan müddət ərzində ödənişi həyata keçən pensiya ödənişlərində isə vaxtından əvvəl iştirakçının ölümü zamanı pensiya məbləğinin qalan məbləği birdəfəlik və ya periodik şəkildə varislərə ödənilir.

Pensiya məbləğinin birdəfəlik ödənişi zamanı müqavilədə qeyd olunan müddət bitdikdə fərd şəxsi hesabında yığılmış məbləği toplu şəkildə əldə edir.

Pensiya hesabında toplanmış pul vəsaitinin müəyyən hissəsinin birdəfəlik şəkildə ödənməsi – pensiya təminatından istifadə edən fərdin şəxsi hesabındakı məbləği başqa fonda köçürə bilmək hüququ vardır. Fond müqavilədə göstərilmiş şərtlər əsasında, qeyd olunan pul vəsaitlərini zərərləri də nəzərə alaraq başqa fonda köçürməlidir.

Fond tərəfindən formalaşdırılan pensiya ehtiyatları iştirakçılara tətbiq olunmuş öhdəliyə görə şəxsi ödəmə qabiliyyətini təmin edir. Pensiya ehtiyatları isə pensiya haqqı və onların yerləşdirilməsindən əldə edilən fond gəlirlərindən ibarət olur.

İştirakçılar tərəfindən cəlb edilən vəsaitlərin ölçüsü və gələcək fəaliyyətlərinin uğurları təsis edən şəxslərin əmanətlərinin həcmindən asılıdır. Ehtiyatların yüksək çəkisinə görə qabaqcıl yer, əksər hallarda ilkin kapitalı və ya departamentlərə ayrılan təşkilat şəbəkəsini təqdim etmiş, eyni zamanda zəngin təsisçilərə sahib pensiya fondlarına məxsusdur.

ÖPF aktivlərinin əsas hissəsini fonda əmanət qoymuş şəxslərin üzvlük haqqı təşkil edir. Adətən, fondun aktivlərinə iştirakçıların şəxsi hesablarındakı fiziki və hüquqi şəxslərin pul əmanətləri də adi edilə bilər. ÖPF-inə

yerləşdirilən üzvlük haqlarının potensial həcmi müəyyənləşdirmək üçün ilkin şərt vətəndaşların əmanətlərinin həcmi dəyərləndirmək mühümdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya gəlirlərinin ÖPF-da aktivlərin yaranmasında mühüm əhəmiyyəti vardır. Adətən, ÖPF-nin aktivlərinin investləşdirilməsindən əldə edilən maliyyə vəsaitləri aiddir. Hər bir pensiya fondu üçün nəzərdə tutulmuş investisiya üzrə proqram individualıq kəsb edir.

Fond rəhbərliyi və fondun aktivlərinə rəhbərlik edən şirkətlər investisiya üzrə proqramın tərtibində fəal iştirak edirlər.

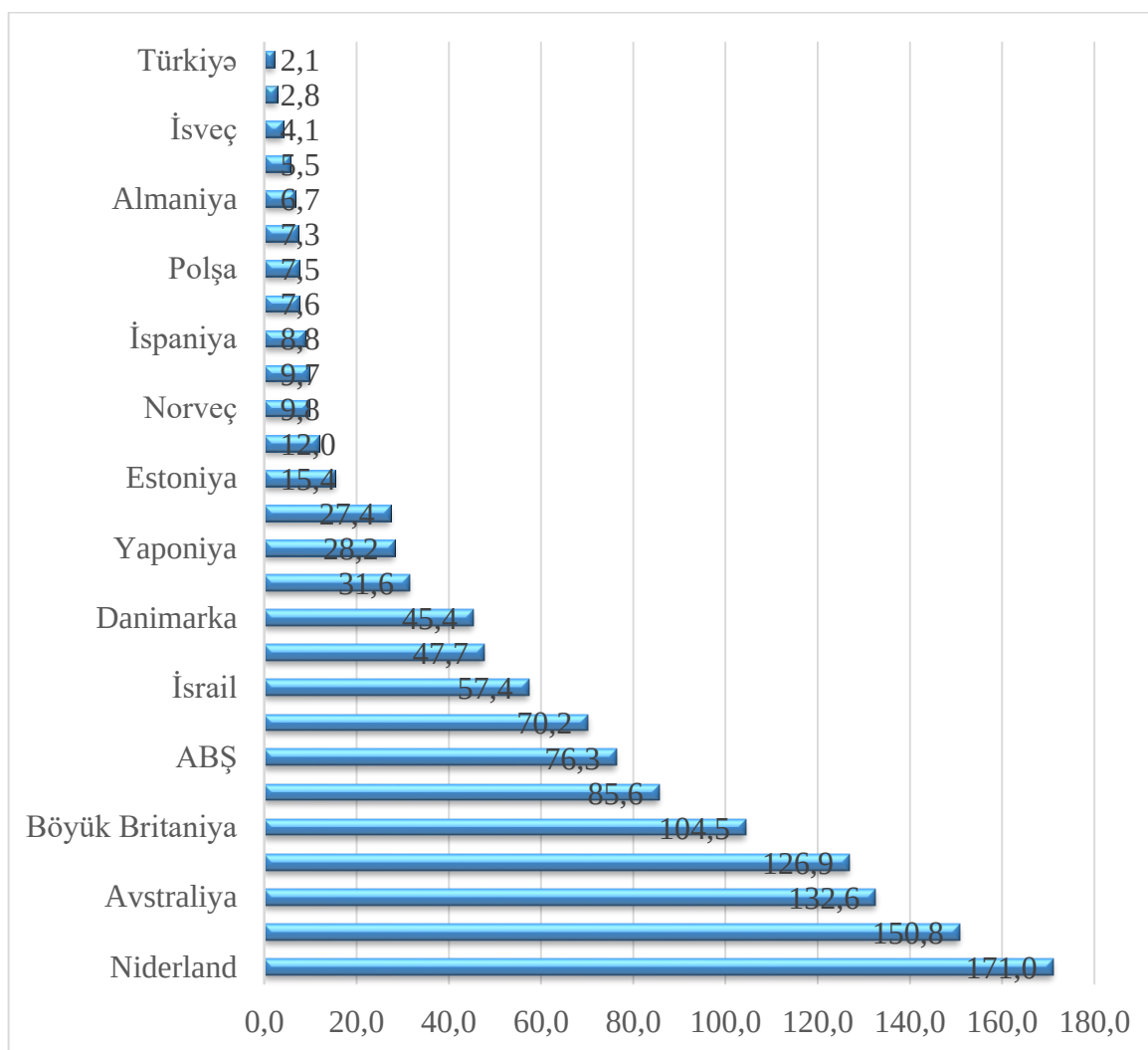
Təşkilat aktivlərinin idarə edilməsi kommersiya fəaliyyəti kimi qiymətləndirildiyinə görə ÖPF aktivlər ilə işləyə bilməz, ona görə də həmin iş bu sahədə ixtisaslaşmış şirkətlərin öhdəliyinə verilməlidir.

Fond aktivlərinin idarə edilməsi üzrə müqavilə, qanunvericilikdə qeyd olunmuş əmlakın vəkalət ilə idarə edilməsi aktı əsasında yaradılmalıdır. Aktivlərin idarə olunmasını öz üzərinə götürən şirkət aktivlərin saxlanması və onların dövlət müəyyən etdiyi rentabellik səviyyəsinə uyğunluğuna görə fondun qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin, xüsusilə sosial yönümlü iqtisadiyyata malik ölkələrin ÜDM-sində pensiya fondlarının xüsusi çəkisi olduqca yüksəkdir. Eyni zamanda qeyd etmək istərdim ki, bu ölkələrdə özəl pensiya fondlarının təşkilinə və inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə şərait yaradılmışdır. Belə ki, buna səbəb olaraq, bu kimi fondların dövlətin sosial yükünü azaltmasını göstərmək olar. Aşağıdakı Şəkil 8-də bəzi OECD ölkələrinin ÜDM-sində pensiya fondlarının çəkisi göstərilmişdir.

Bildirmək istərdim ki, 2018-ci ildə OECD ölkələri üçün ortalama pay 53.3% təşkil etmişdir. Şəkil 8-dən gördüyümüz kimi Niderland, İslandiya, Avstraliya, İsveçrə, Böyük Britaniya, Kanada, ABŞ, İsrail kimi inkişaf etmiş ölkələrdə pensiya fondlarının payı OECD ortalamasına nisbətə yüksəkdir. Bu İEÖ ilə yanaşı Çilidə də pensiya fondlarının ÜDM-dəki payı olduqca yüksəkdir.

Şəkil 9. OECD ölkələrinin ÜDM-sində pensiya fondlarının payı (2018)

Mənbə: www.oecd.org

Bundan başqa aşağıdakı cədvəldə Böyük Yeddiliyə daxil olan ölkələrdə özəl pensiya fondlarının 2013-2017-ci illərdə aktivlərinin həcmi qeyd olunmuşdur:

Cədvəl 3. Böyük Yeddilik ölkələrinin özəl pensiya fondları aktivlərinin həcmi (2013-2017) mln USD

	2013	2014	2015	2016	2017
Kanada	2 404 868	2 446 621	2 225 732	2 378 020	2 636 401
Fransa	271 357	226 372	212 254	242 592	-
Almaniya	236 932	236 204	220 177	227 312	270 728
İtaliya	163 359	162 889	154 991	165 238	200 850
Yaponiya	867 930	869 084	-	1 598 100	1 623 545
Böyük Britaniya	2 810 564	2 784 630	2 741 924	2 607 820	2 903 324
ABŞ	22 781 169	23 977 517	24 027 423	25 402 370	28 168 971

Mənbə: www.oecd.org

Cədvəldən də aydın olduğu kimi fond aktivlərinin həcminə görə ABŞ olduqca fərqlənir və göstərilən 5 il ərzində artım tempi müşahidə olunmuşdur. Fransa istisna olmaqla digər ölkələrdə 5 il ərzində dalğalanmalar müşahidə edilsə də nəticədə artım müşahidə olunmuşdur.

Özəl pensiya sisteminin üstünlükləri aşağıda qeyd olunmuşdur:

- İqtisadiyyat və fərdlər arasındakı marjinal yığım trendini artırır;
- Pensiya planı təqdimatında rahatlıq təmin edir;
- Aktuar balans: Ödənişlər ilə əldə olunan mənfəətin bərabərliyi təmin edilir;
- Fərdlərin risk və gəlir seçimi etməsinə imkan verir;
- Fərdlərin pensiya dövrləri ilə bağlı məsuliyyət götürmələrini təmin edir;
- Fondların müəyyən şirkətlər və mütəxəssislər tərəfindən idarə edilməsi inamı artırır;
- Dövlət pensiya sisteminə nisbətən daha yüksək real gəlirlə təmin edər;
- Fərdləri uzun müddət işləməyə və ödəniş etməyə təşviq edər.

Sistemin mənfəətləri isə aşağıdakılardır:

- Sistemin fəaliyyət göstərməsi və etibar qazanması üçün yüksək idarəetmə və marketinq xərcləri tələb olunacaq;
- Fərdlərin iştirakına əsaslanan bu sistemdə pensiya dövründə əldə ediləcək gəlir tərəfdən fərdlər arasında böyük dalğalanmalar olacaq;
- Dövlət pensiya sisteminə investisiya qoyulacaq vəsait şirkətlərə keçəcək;
- Sistemin yaxşı fəaliyyət göstərməyi üçün daim düzəltmə və audit lazım olacaq.

Makroiqtisadi təsirləri:

- İkinci pensiya haqqına görə pensiya dövründə fərdlərin rifah səviyyələri artacaq;

- İnfrastruktur və uzun müddətli investisiyalara resurs və yeni iş imkanları yaradılacaq;
- Sosial müdafiənin əhatə dairəsi genişlənəcək və ictimai yük azalacaq;
- Fərdlərin yığım meyli artacaq;
- Maliyyə sektorunda uzun müddətli fondlar artacaq;
- İnflyasiya ilə mübarizə aparmağa və sabit inkişafa müsbət təsir göstərəcək;
- Kapital bazarı dərinləşəcək;
- Yerli kapital qoyuluşları bazardakı dəyişkənlikləri və spekulyasiyaları azaldacaq;
- Daha rəqabətli, sabit və dinamik bir maliyyə sisteminin qurulmasına dəstək olacaq;

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin ayrı-ayrı bölmələrində sığorta proseslərinin idarə olunması, pensiya sisteminin və həyat sığortasının təkmilləşdirilməsi və onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar mövzular təhlil edilmiş, ümumiləşdirilmiş nəticələr alınmışdır.

Bununla belə, müasir dövrdə həyat sığortasının fəaliyyət sferasının genişlənməsi, qlobal sferada tərəqqinin tətbiqi sığorta fəaliyyətini əsasən də həyat sığortasını ön plana çıxarmışdır. Son illərdə ölkəmizdə sığorta proseslərinin təkmilləşdirilməsi, sığorta şəffaflığının artırılması, ölkə əhalisinin həyat sığortasının dərk olunmasında müvafiq addımlar atılır və inkisaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinin yerli sığorta bazarında tətbiq olunmasında mühüm işlər həyata keçirilmişdir. Rəqabətə davamlı sığorta bazarının yaradılması, düzgün rəqabətin bərqərar olması, müasir texnologiyalardan istifadənin təmin olunması, EVAM sisteminin tətbiqi nəticəsində sığorta bazarında inkişafa nail olunması mümkündür.

Həyat sığortasının inkisafı, özəl sığorta şirkətlərinin yaradılması həmçinin əhalinin sosial müdafiəsinə ayrılan büdcədə ədalətli bölgünün yaradılmasını təmin edir. Huquqi və inzibati cəhətdən təmizlənən həyat sığortası əhalinin öz gələcəyi, rahatlığının təmin olunması üçün seçimlərinin yaradılmasına şərait yaradacaq. Müasir dövrdə sosial təhlükəsizliyin təmin olması əsas prioritet məsələ olmalıdır ki bu dünya praktikasında pensiya fondlarında əsas ünsür olaraq qiymətləndirilir. Sosial təhlükəsizlik sisteminin varlığı ölkələrin iqtisadi və sosial inkişaflarına bağlı olaraq dəyişməklə birlikdə müasir dövlət anlayışının əvəzsiz elementlərindən biri olmaqdadır.

Özəl pensiya sisteminə daxil olan kiçik sərmayəçilər institusional investorların sahib olduqları üstünlüyə malik olmalıdırlar. Çünki, pensiya şirkəti kiçik sərmayəçilərdən təşkil olunmuş fond idarəçiliyini professional fond idarəetmə şirkətlərinə yönləndirməlidir. Özəl pensiya sisteminin strukturunu əmələ gətirən kriteriyaların sosial yönümlü olması, iştirakçıların öz yığımlarından mənfəət əldə etmək imkanı, könüllü iştirak hüququ, iştirakçıların dövlət sosial müdafiə sistemində keçirdiyi vaxt və ödədiyi sığorta haqlarının və ya hüquqlarının bu

sistemə ötürülməməsi özəl pensiya fondlarının ön plana çıxmasına şərait yaratmaqdadır.

Tədqiqat işinin müxtəlif bölmələrində təsvir edilən və əldə edilmiş nəticələrə uyğun olaraq irəli sürülmüş təkliflər aşağıdakılardan ibarətdir ;

- Ölkəmizdə təşkil olunan müxtəlif həyat sığortası layihələri üzrə elmi texniki potensialdan nailiyyətlərin maliyyələşdirilməsi və kommersiyalaşması ilə əlaqədar problemlərin həll edilməsi sosialyönümlü inkişafa müsbət təsir göstərə bilər.

- Sığorta- fond proseslərinin idarə olunması və tərəqqi etməsində, sahələrarası əlaqələrin yaxşılaşdırılmasında dünya təcrübəsindən yararlanmaqla beynəlxalq sınaqdan keçmiş modellərin tətbiqi, bazar strukturunun düzgün təşkili yaşam sığortasının fəaliyyətinin inkişafı üzrə dinamizmi artırma bilər və uzunmüddətli dövrdə inkişaf metodologiyasında davamlı artım tendensiyasına nail olunmasına səbəb olacaqdır

- Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olan özəl fondların yaradılması, onların düzgün sığorta- büdcə siyasətinin aparılması əhalidə həyat sığortasına meyilliyin artmasına gətirib çıxaracaq

- Ölkəmizdə həyat-yaşam sığortasına inamın tam olmamasına görə düzgün maarifləndirmə aparmaq, özəl həyat sığortası zamanı gəlirlilik imkanlarını, mütəmadi öz investisiyalarını izləmək imkanlarının aşılınması bu sahədə inkişafa təsir göstərəcəkdir

- Həyat sığortası respublikamızda yeni sahə olmasın nəzərə alaraq inkişafa nail olunması üçün dünyada tətbiq olunmuş modellərin tətbiq olunması, texnoloji yeniliklərin tətbiqi bu sahədə inkişafın təmin olunmasına, daxili bazarın formalaşmasına şərait yarada bilər

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. A. Kərimov “Sığorta”, Bakı: 2000
2. “Aktuari və sığorta ekspertinin fəaliyyət göstərməsi qaydası” 2005
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
4. B.A.Xankişiyeu “Sığorta fəaliyyətinin əsasları (dərs vəsaiti)” Bakı, 2006, “İqtisad Universiteti” - 274 səh.
5. B.A.Xankişiyeu “Sığorta” Bakı, 2005, “Adiloğlu” – 74 səh.
6. B.A.Xankişiyeu, P.N. Abdullayev “Sığorta işi (dərs vəsaiti)” Bakı, 2004, “Adiloğlu” – 186 səh.
7. B.X.Ataşov, Ə.Ə.Ələkbərov, və N.N.Xudiyev “Sığorta işi” , Bakı, 2018, “Kooperasiya” – 416 səh.
8. “Həyat sığortası üzrə riyazi ehtiyatların yaradılması qaydası haqqında metodika” 2005
9. “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 24 iyun 2011-ci il
10. “İqtisadiyyat” qəzeti
11. “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası 2010-cu il 11 may tarixli Qanunu
12. N.N. Xudiyev “Sığorta işi :Müasir kurs” Bakı, 2015, “İqtisad Universiteti” – 462 səh.
13. N.N. Xudiyev “Sığorta”, Bakı, 2003, “Azərnəşr” – 450 səh.
14. N.N. Xudiyev “Sığorta işinin təşkili”, Bakı, 2013, “İqtisad Universiteti”
15. M.X.Həsənli, L.T.Mehdiyeva, A.Ş.Həsənova, T.Q.Qurbanova “Maliyyə” (dərs vəsaiti). Bakı, 2006
16. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 25 dekabr 2007-ci il
17. “Sığorta bələdçisi” Bakı, 2008, “Çaşıoğlu” – 40 səh.

18. “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 28 oktyabr 1999-cu il

1. Faruk Akın “Hayat Sigortaları”, İstanbul, 2014- 26 səh.
2. İbrahim Paçacı “Hayat Sığortaları ve Bireysel Emeklilik Sistemi”, İstanbul, 2017– 26 səh
3. Şebnem Uralcan “Temel sigorta bilgileri ve sigorta sektörünün yapısal analizi”, İstanbul, 2006- 42 səh.
4. Ahmet Erol-Ercan Yıldırım () “Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Yaşanan Krizlerin Bireysel Emeklilik Sisteminin Gelişimine Etkileri”, 2005, Yaklaşım Dergisi

1. Robert C.E “The Operation Of The Life Assurance Act (U .K.) In Relation To The Insurance Of Buildings In England And Australia”, 2014
2. Ronald K., Holt., Rinehart. The Life Insurance Game. New York.
3. Arnika S., Sarika T. “Indian Life Insurance Industry - The Changing Trends. Researchers world”, 2012
4. W.A. Dinsdale “Elements Of Insurance”, London, 2007

İnternet resursları

1. <https://www.atlas-mag.net>
2. <https://www.statista.com>
3. <https://www.tsb.org.tr>
4. <https://www.ibisworld.com>
5. <https://pasha-life.az>
6. <https://www.ateshgah.com>
7. www.stat.gov.az
8. <http://www.qala.az>
9. <http://www.oecd.org>
10. <https://insure.az/>
11. <https://www.nerdwallet.com>

12. <https://termlife2go.com>
13. <https://www.populationpyramid.net>
14. <https://www.un.org/>
15. <https://www.theglobaleconomy.com/>
16. <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Həyat sığortasının əhatə etdiyi risk növləri.....	13
Şəkil 2. Həyat sığortasının funksiyaları.....	17
Şəkil 3. Həyat sığortası növlərinin həyat sığortasında payı	32
Şəkil 4. Ölkələr üzrə həyat sığortasının ÜDM-də payları (2016)	40
Şəkil 5. Sığorta bazarında həyat və qeyri-həyat sığortasının illər üzrə faiz dəyişkənliyi	41
Şəkil 6. Azərbaycanca həyat sığorta şirkətləri üzrə sığorta haqları və ödənişləri (2017)	44
Şəkil 7. Dünyada və Azərbaycanda 60 və daha yüksək yaşlı şəxslərin ümumi əhalinin sayında nisbəti (2017,2050).....	53
Şəkil 8. Pensiya sxemlərinin təsnifatı.....	57
Şəkil 9. OECD ölkələrinin ÜDM-sində pensiya fondlarının payı (2018).....	61

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Azərbaycanda həyat sığortası növlərinin həcmi (2016,2017)	32
Cədvəl 2. Azərbaycan sığorta bazarında 2012-2017-ci illər üzrə vəziyyət	42
Cədvəl 3. Böyük Yeddilik ölkələrinin özəl pensiya fondları aktivlərinin həcmi (2013-2017) mln USD.....	611